

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΘ' • ΑΡ. ΤΕΥΧΟΥΣ 206 • ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2006 • ΧΕΣΒΑΝ - ΚΙΣΛΕΒ 5767

Προσοχή!!! Ο φασισμός είναι κολλητικός

Του ΜΑΝΩΛΗ ΓΚΑΖΗ

- Η συλλογική ευθύνη.
- Ο αντισημιτισμός.
- Η ανωτερότητα της φυλής.

ΤΑ ΠΑΡΑΠΑΝΩ, μαζί με την κατάργηση της δημοκρατίας και την εξόντωση κάθε διαφορετικής φωνής, αποτελούν τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του φασισμού.

ΑΠΟΤΡΟΠΑΙΗ πολιτική θεωρία και πρακτική που οι πάντες, σήμερα πια, καταδικάζουν μετά βδελυγμίας.

ΣΕ ΠΟΛΛΕΣ μάλιστα ευρωπαϊκές χώρες, ο αντισημιτισμός θεωρείται ποινικό αδίκημα και διώκεται κάθε δημόσια εμφάνισή του. Αμφιλεγόμενη απαγόρευση, αφού στη δημοκρατία, κάθε έκφραση γνώμης πρέπει να είναι σεβαστή, ακόμη κι αν την αντιστρατεύεται. Το αναφέρω όμως, ως απόδειξη ότι, ειδικά ο αντισημιτισμός –υπόλογος για την πιο φρικαλέα εθνοκάθαρση στην ιστορία της ανθρωπότητας– θεωρείται δικαίως, ως η πηγή του φασισμού.

ΑΣ ΕΙΜΑΣΤΕ, όμως σε εγρήγορση, γιατί ο φασισμός είναι κολλητική ασθένεια.

ΠΟΛΛΕΣ ΦΟΡΕΣ δεν γλιτώνουν ούτε οι πιο ορκισμένοι αντίπαλοί του.

Ώρα όμως να αφήσω τους γρίφους.

ΣΑΒΒΑΤΟ απόγευμα, περαστικός από την Πανεπιστημίου, στο ύψος του ξενοδοχείου «Τιτάνια». Στο απέναντι πεζοδρόμιο αντιπολεμική συγκέντρωση της «Χρυσής Αυγής». Στους στύλους κρεμασμένες τεράστιες φωτογραφίες του Σαντάμ Χουσεϊν και νεαροί σκίνχεντς να κρατούν μεγάλα πανό «Πόλεμο στον Πόλεμο των Αμερικανοεβραίων» και ρυθμικά συνθήματα «Εβραίοι φονιάδες των λαών...».

ΜΑΖΕΨΑ από κάτω ένα φέιγ - βολάν των νεαρών ναζιστών, που σας το παραθέτω για να αυξήσουμε όλοι την δημοκρατική μας εγρήγορση και τα ανακλαστικά μας.

ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ το αφιερώνω στον κ. Αντώνη Χαρχαλάκη μήπως και ξανασκεφθεί το ανατριχιαστικό αντιε-

βραϊκό άρθρο του με τίτλο «Οι εξελίξεις στην Μέση Ανατολή και το εβραϊκό λόμπι» («Χανιώτικα Νέα», Παρασκευή 4/4/03). Θα το προσυπέγραφαν ασμένως οι Χρυσουίτες, αν δεν υπήρχε στο τέλος εκείνη η αναπάντεχη επίκληση στον... Καρλ Μαρξ. Γράφει: «(αν ανατείλει ένας πιο ανθρώπινος κόσμος) αυτό θα οφείλεται στους αγώνες των λαών (μαζί και του Ιράκ) αλλά και στον ιδεολογικό εξοπλισμό που τους έχει χορηγήσει ένα Εβραίος (!) ο Καρλ Μαρξ, ο πιο κατάλληλος να διεισδύσει στα σκοτεινά άδυτα της Σιωνιστικής λύσσας για παγκόσμια επικράτηση». Λίγο ακόμη και θα μας έβγαζε τον Μαρξ προπομπό του Χίτλερ και εμπνευστή του Ολοκαυτώματος!...

ΓΡΑΦΕΙ, όμως και άλλα, όπως ότι τα πτώματα των Αμερικανών στρατιωτών που επιστρέφουν από το Ιράκ «μυρίζουν ευχάριστα»! Εδώ, ομολογώ ότι ξεπέρασε τους χιτλερικούς αξιωματικούς. Αυτοί τουλάχιστον τιμούσαν το νεκρό αντίπαλο –ίσως κάποιοι με περίσσια υποκρισία, αλλά πάντως δεν τον σκύλευαν.

Μ' ΑΥΤΕΣ ΤΙΣ ΘΛΙΒΕΡΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ, επιστρέφω χαράματα Κυριακής στα Χανιά. Αλλά η θλίψη, μεγάλωσε ακόμα περισσότερο. Στα κυριακάτικα «Χανιώτικα Νέα» (πόσο λυπάμαι που αυτά τα συμπτώματα εμφιλοχώρησαν στις σελίδες αυτής της τόσο σημαντικής τοπικής μας εφημερίδας) διαβάζω σε ένα «αντιπολεμικό ποίημα»:

«Κι οι μέρες σαν επέρασαν και νίκη δεν θωρούνε
εις την Βαγδάτη θέλουνε προπατηχτοί να μπούνε.
Εβραίοι, Αμερικανοί, Σιωνιστές και ΣΙΑ
θα σας τυφλώσει ο Χριστός κι η Μάνα Παναγία».

ΚΑΙ ΤΟ ΠΙΟ ΑΠΟΚΑΡΔΙΩΤΙΚΟ: ο ποιητής είναι ο εφημέριος του Βαμβακόπουλου που σε λίγες μέρες θα ψάλει το «άφες αυτοίς, ου γαρ οίδασι τι ποιούσι» και το «Επί γης Ειρήνη».

[Ο Μανώλης Γκαζής είναι πολιτικός μηχανικός - Το παραπάνω κείμενο είναι απόσπασμα, που παραμένει πάντα επίκαιρο, ως προς τη γενική τοποθέτησή του, από άρθρο του στην «Αυγή» (11.4.2003)].

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Η προσκοπική ομάδα των Εβραίων της Καστοριάς. Η φωτογραφία τραβήχτηκε μετά την παρέλαση για την απελευθέρωση της πόλης, την 11η Νοεμβρίου 1936 και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Καστοριά» (αρ. φύλλου 680, 1936). Όρθιος στη μέση, με πολιτική περιβολή, ο ιδρυτής και αρχηγός της ομάδας Αλμπέρτος Μεβοράχ.

Το αρχαίο Ισραηλιτικό Δίκαιο

και η έννοια του κράτους

Του Καθηγητή ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑ

Πρόλογος

Ο στόχος αυτής της μελέτης είναι η εξέταση της δημιουργίας και της εξέλιξης της έννοιας του κράτους όπως προκύπτει από την μελέτη του ισραηλιτικού νόμου της βιβλικής περιόδου.

Ειδικότερα αποπειράται να περιγραφεί η έννοια του κράτους, όπως αυτή εξελίχθηκε κατά τη διάρκεια των χρονικών περιόδων στις οποίες χωρίζεται ο νόμος της Βίβλου.

Η βιβλική περίοδος του ισραηλιτικού νόμου, εκτεινόμενη από τα μέσα της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. μέχρι τον τέταρτο αιώνα π.Χ., καλύπτει ένα εξαιρετικά ευρύ χρονικό διάστημα.¹ Συνήθως η περίοδος αυτή χωρίζεται σε πέντε υποπεριόδους: θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι υπάρχουν διαφωνίες μεταξύ των συγγραφέων όσον αφορά τα ακριβή χρονικά όρια μεταξύ των οποίων κυμαίνεται η κάθε περίοδος: Πατριαρχικοί χρόνοι (1.500 π.Χ. - 1.300 π.Χ.), Έξοδος (1.300 π.Χ. - 1.200 π.Χ.), περίοδος των Κριτών (1.200 π.Χ. - 1.000 π.Χ.), περίοδος της Βασιλείας (1.000 π.Χ. - 600 π.Χ.), και μεταιχμαλωσιακοί χρόνοι (600 π.Χ. - 300 π.Χ.).² Η τελευταία περίοδος, η οποία έπεται της καταστροφής του Βασιλείου του Ιούδα το 586 π.Χ. από τον βασιλιά των Βαβυλωνίων Ναβουχοδονόσορα³ και της συνεπαγόμενης απώλειας της ανεξαρτησίας του κράτους του Ισραήλ, δεν θα εξεταστεί. Και αυτό διότι χαρακτηρίζεται από τη μεταφορά ενός πολύ μεγάλου αριθμού Εβραίων ως αιχμαλώτων στη Βαβυλώνα, ενώ σηματοδοτεί τη μόνιμη απώλεια της εθνικής και πολιτικής υπόστασης του αρχαίου Ισραήλ καθώς επίσης και την παύση της λειτουργίας των θεσμών που είχαν αναπτυχθεί κατά τους βιβλικούς χρόνους και αποτελούσαν την έκφραση μιας δομικά οργανωμένης κοινωνίας.

Η βαβυλώνια αιχμαλωσία μετατόπισε κατά τρόπο μόνιμο αυτή καθεαυτή την ύπαρξη του εβραϊκού λαού από την μητρόπολη στη διασπορά και ήταν αυτή η διασπορά που διαδραμάτισε, μέχρι την ίδρυση του σύγχρονου κράτους του Ισραήλ το 1949, καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της εθνικής, θρησκευτικής και πνευματικής ζωής

του. Μέχρι τότε, ωστόσο, οι περισσότεροι νόμοι είχαν ήδη αποκρυσταλλωθεί και έτσι επιβίωσαν κατά τη διάρκεια των πολλών αιώνων που ακολούθησαν. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ο Μέγας Αλέξανδρος κατέκτησε τη Περσία⁴ το 333 π.Χ. παραχώρησε στους Εβραίους το προνόμιο να ζουν σύμφωνα με τους δικούς τους νόμους και τις δικές τους παραδόσεις.

Η παρούσα μελέτη έχει βασιστεί στην Παλαιά Διαθήκη και, κατά κύριο λόγο, στην Πεντάτευχο ή Τορά, δηλ. τα πέντε πρώτα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης: Γένεσις, Έξοδος, Λευϊτικόν, Αριθμοί και Δευτερονόμιο. Κάθε ένα από αυτά τα βιβλία στηρίζεται σε ένα κεντρικό θέμα και περιγράφει μία ιστορία. Κατά τη διάρκεια των αιώνων, οι ιστορίες αυτές έχουν αποτελέσει αντικείμενο διαφορετικών, συχνά αντικρουόμενων, ερμηνειών, ενώ η ανακάλυψη νέων κειμένων και επιγραφών καθώς και οι αρχαιολογικές ανασκαφές, που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, ήρθαν να αμφισβητήσουν προηγούμενες κοινά αποδεκτές θεωρίες σχετικά με τη Βίβλο και τη ζωή στο αρχαίο Ισραήλ.⁵ Ο παράγοντας αυτός θέτει μία δυσκολία, ειδικά όταν προκύπτει το ζήτημα της εξαγωγής συμπερασμάτων ή της ερμηνείας συγκεκριμένων γεγονότων και πράξεων. Ως εκ τούτου ο παρών συγγραφέας έχει επίγνωση του ότι τα επιχειρήματα που διατυπώνει μπορεί κάλλιστα να συγκρούονται με τα επιχειρήματα άλλων συγγραφέων.

Οι Πατριαρχικοί Χρόνοι – Απουσία κρατικής συνείδησης

Σχετικά με την καταγωγή των Εβραίων, γνωρίζουμε ότι προήλθαν από τη Κάτω Μεσοποταμία και ότι αποτελούσαν νομαδικά φύλα κτηνοτρόφων που εξέτρεφαν πρόβατα και καμήλες. Σε δεδομένο χρόνο άρχισαν να εγκαθίστανται σε εύφορα μέρη, όπου ασχολήθηκαν με την καλλιέργεια της γης, ο νομαδικός χαρακτήρας τους, ωστόσο, επέζησε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι Εβραίοι ήταν διαιρεμένοι σε φυλές, τυπικό χαρακτηριστικό των νομαδικών πληθυσμών. Σύμφωνα με το βιβλίο της Γενέσεως,

ο Αβραάμ, ο πρόγονος όλων των Εβραίων και ο πρώτος πατριάρχης, είχε ένα γιο, τον Ισαάκ, ο οποίος είχε δύο παιδιά, τον Ησαύ και τον Ιακώβ, γνωστό και ως Ισραήλ. Ο Ιακώβ είχε δώδεκα γιους, οι οποίοι αποτέλεσαν τους προγόνους των φυλών του Ισραήλ και από τους οποίους έλαβαν οι φυλές τα ονόματά τους. Κάθε φυλή είχε στην κατοχή της το δικό της έδαφος και έτσι κάθε φυλή διέθετε μια επικράτεια διαφορετική από τις υπόλοιπες. Σύμφωνα με τη γεωγραφική τοποθεσία τους, οι φυλές διακρίνονταν στις Ανατολικές (Ιούδας, Ισσαχάρ και Ζαβουλών), τις Νότιες (Ρουβήν, Συμεών και Γαδ), τις Δυτικές (Ιωσήφ, η οποία αντιπροσωπεύεται από δύο μερικότερες φυλές, εκείνη του Εφραΐμ και εκείνη του Μανασσή, και Βενιαμίν) και τις Βόρειες (Δαν, Ασήρ και Νεφθαλί). Τέλος, εκτός από αυτές υπήρχε και η φυλή του Λευί, η οποία δεν είχε δικό της έδαφος, αλλά ήταν εγκατεσπαρμένη ανάμεσα στις άλλες.

Παρόλο που τα παιδιά του Ιακώβ, δηλ. τα παιδιά του Ισραήλ, θα μπορούσαν να έχουν διαμορφώσει τη δική τους φατρία, γεγονός που θα αποτελούσε το πρώτο βήμα για τη σύσταση έθνους, εκείνα συμπεριφέρονταν σαν αδέρφια που καβγαδίζουν και ενδιαφέρονταν περισσότερο για την κατάκτηση εξουσίας και δύναμης.⁶ Επιπλέον υπέβασκε και μία γενική απέχθεια έναντι του Ιωσήφ λόγω των ονείρων του που προφήτευαν την μελλοντική κυριαρχία του επί της οικογένειας. Σύμφωνα με τη βιβλική ιστορία, αυτή η απέχθεια ήταν που οδήγησε τους αδερφούς του στην απόφαση να τον σκοτώσουν. Τελικά, στο δρόμο τους για την Αίγυπτο, τον πούλησαν σε εμπόρους καμήλων, κοντά στους οποίους, όμως, εκείνος ανήλθε κοινωνικά και πλούτισε.⁷

Καθώς δεν διαφαινόταν καμία προοπτική για τη σύσταση έθνους, οι παραδοσιακές οικογένειες εξελίχθηκαν σε φυλές, μέσα στις οποίες ο γηραιότερος ήταν ο πατριάρχης και εκείνος που διοικούσε τη φυλή ως μία αυτόνομη μονάδα. Με την πάροδο των ετών, όμως, οι φυλές εξελίχθηκαν και πέρασαν από την απλή οργάνωση των εκτεταμένων οικογενειών σε μία πιο σύνθετη. Το βασικό στοιχείο αυτής της οργάνωσης ήταν η οικογένεια, η οποία αποτελείτο από τον πατέρα, την σύζυγο ή τις συζύγους (η πολυγαμία δεν ήταν απαγορευμένη), τα παιδιά (τις συζύγους και τα παιδιά τους στην περίπτωση έγγαμων γιων) και τους υπηρέτες. Ο πατέρας, ως κεφαλή της οικογένειας, ήταν ο νόμιμος αναγνωρισμένος αρχηγός. Πολλές οικογένειες μαζί σχημάτιζαν μία φατρία, την οποία διοικούσαν συλλογικά οι κεφαλές της κάθε οικογένειας. Τέλος, μία ομάδα φατριών συνιστούσε μία φυλή, η οποία είχε έναν και μοναδικό αρχηγό.⁸

Το να ανήκει κανείς σε μία φυλή σήμαινε να απο-

δέχεται την εξουσία του αρχηγού της και να υπακούει στις διαταγές του. Υπάρχει ένα κείμενο στην Παλαιά Διαθήκη το οποίο πιστοποιεί αυτήν τη σε τρία επίπεδα δομή της εβραϊκής φυλής. Συγκεκριμένα στο κεφάλαιο 7:14-18 του Ιησού του Ναυή γίνεται αναφορά στο σπίτι, την οικογένεια και τη φυλή. Με το πέρασμα των αιώνων οι φυλές διαφοροποιήθηκαν: ποικίλοι παράγοντες, όπως οι μεγάλες αυξήσεις ή αντίστοιχα οι μεγάλες μειώσεις του πληθυσμού, οδήγησαν στη δημιουργία νέων αυτόνομων μονάδων και στην εξαφάνιση ή ακόμα και στη συγχώνευση φυλών. Επιχειρώντας μία σύγκριση, θα λέγαμε ότι το σύστημα των φυλών έμοιαζε περισσότερο με το σύστημα διάρθρωσης των αραβικών φυλών και λιγότερο με αυτό των αρχαίων ελληνικών αμφικτιονιών, καθώς οι τελευταίες, σε αντίθεση με τις δώδεκα φυλές, διοικούνταν από μία μόνιμη μονάδα και επιπλέον υπόκειντο στον ίδιο βαθμό αποτελεσματικού πολιτικού ελέγχου.⁹

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι συχνά διεξάγονταν πόλεμοι μεταξύ των διαφόρων φυλών αλλά και συνάπτονταν συμμαχίες προκειμένου να αντιμετωπισθούν εξωτερικές απειλές. Η ύπαρξη εχθροτήτων μεταξύ των ίδιων των φυλών δεν θα πρέπει να μας εκπλήξει. Τα εδαφικά σύνορα κάθε φυλής δεν ήταν σαφώς καθορισμένα, οι εύφορες περιοχές ήταν περιορισμένες και τα αποθέματα νερού ελάχιστα. Δεν είναι δύσκολο να εντοπίσουμε κοινά χαρακτηριστικά με την κατάσταση που επικρατεί σήμερα στη Μέση Ανατολή. Παρά την απουσία συγκεκριμένων νομικών κανόνων περί ιδιοκτησίας υπήρχαν ωστόσο κάποιες βασικές αρχές. Φαίνεται να είχαν θεσπιστεί νόμοι σχετικά με το δικαίωμα κάθε φυλής να κατέχει ορισμένο κομμάτι γης και πηγάδια καθώς επίσης να υποχρεώνει τρίτα μέρη (ανεξαρτήτως του αν αυτά ήταν άλλες φυλές ή άλλα κράτη) να αναγνωρίζουν το δικαίωμά τους αυτό.

Παράλληλα, νομικά αναγνωρισμένο ήταν και το δικαίωμα της κάθε φυλής να απαιτήσει χρήματα σε περίπτωση χρήσης της γης της από κάποια άλλη φυλή. Διαμάχες σχετικά με τόπους βοσκής ή πηγές νερού λύνονταν συνήθως με ειρηνικά μέσα (αμοιβαίες συμφωνίες) και, σε περίπτωση αποτυχίας αυτών, με ένοπλα μέσα. Το βιβλίο της Γενέσεως δίνει τρία παραδείγματα σχετικά με τη σπουδαιότητα της καλλιεργήσιμης γης και των πηγών νερού σ' αυτές τις κοινότητες και τα προβλήματα που προέκυπταν εξαιτίας των προστριβών τόσο στις διαφυλικές σχέσεις, όσο και στις σχέσεις με τρίτες χώρες.

Στο πρώτο παράδειγμα, ο Αβραάμ και ο ανιψιός του Λωτ ζούσαν μαζί στην ίδια γη στην οποία δεν υπήρχε αρκετή τροφή για τα κοπάδια τους και έτσι ξέσπασε διαμάχη μεταξύ των βοσκών τους. Την ίδια περίοδο και

στον ίδιο τόπο διαβιούσαν επίσης οι Χαναανίτες και οι Περιζήτες. Τότε, ο Αβραάμ ζήτησε από τον Λωτ να μην αντιδικήσουν, μια και ήταν αδέρφια, αλλά ο τελευταίος να διαλέξει όποιο κομμάτι γης επιθυμούσε. Ο Λωτ διάλεξε την κοιλάδα του Ιορδάνη αφού είδε «ότι εποτιζέτο όλη» και έτσι χώρισαν.¹⁰ Στο δεύτερο παράδειγμα, ο Αβραάμ παραπονέθηκε στον Αβιμέλεχ, τον βασιλιά των Φιλισταίων, γιατί οι δούλοι του τελευταίου έπαιρναν νερό από μία πηγή που είχε σκάψει ο ίδιος ο Αβραάμ. Οι δύο πλευρές κατέληξαν στη σύναψη συμφωνίας (αντίστοιχη μίας σημερινής διμερούς συνθήκης), η οποία αναγνώριζε ότι την πηγή είχε σκάψει ο Αβραάμ και συνεπώς εκείνος μπορούσε πλέον να απολαμβάνει δικαιώματα ιδιοκτησίας επί αυτής. Η συμφωνία επισφραγίστηκε με όρκο που δόθηκε και από τις δύο πλευρές.¹¹

Τα γεγονότα του τρίτου παραδείγματος αποτελούν σχεδόν επανάληψη του δεύτερου. Ο Ισαάκ βρισκόταν στη φιλισταϊκή πόλη Γεράρ. Εκεί έσκαβε στο ίδιο σημείο όπου είχε παλιότερα ανακαλύψει πηγές ο Αβραάμ και τις είχαν κλείσει μετά το θάνατό του οι Φιλισταίοι. Όταν, όμως, σκάβοντας ανακάλυψαν νέες πηγές με τρεχούμενο νερό, οι Φιλισταίοι βοσκοί ήρθαν σε ρήξη με τον Ισαάκ διεκδικώντας την κυριότητα των πηγών. Τελικά, ο Ισαάκ και ο Αβιμέλεχ οδηγήθηκαν στη σύναψη συμφωνίας την οποία επισφράγισαν με όρκο και σύμφωνα με την οποία ο μεν τελευταίος υποσχέθηκε να μην προκαλέσει κακό στον άλλο, ο δε δεύτερος να τον αφήσει να φύγει εν ειρήνη.¹²

Αναλύοντας τις δύο τελευταίες ιστορίες, θα διαπιστώσουμε ότι οι Φιλισταίοι τήρησαν μεν την πρώτη συμφωνία, αλλά δεν επέκτειναν την ισχύ της και στο ζήτημα των πηγών που έσκαψαν οι απόγονοι του Αβραάμ. Επίσης, φαίνεται να υπάρχει μία ανακολουθία στον τρόπο που αντιδρούσαν οι Φιλισταίοι κάθε φορά που ξένοι έσκαβαν πηγές νερού στα εδάφη τους. Καθώς στη μεν περίπτωση του Ισαάκ συμφώνησαν ότι ανεξαρτήτως του ποιος έσκαβε την πηγή, το νερό θα ανήκε στους ίδιους (πιθανώς λόγω της τοποθεσίας της πηγής εντός των δικών τους εδαφικών συνόρων), στην περίπτωση των πηγών που είχε σκάψει ο Αβραάμ δεν προτάθηκε καμία τέτοια συμφωνία.

Μερικές φορές οι Εβραίοι εμπλέκονταν άθελά τους σε εχθροπραξίες μεταξύ τρίτων χωρών. Και άλλες φορές μάχονταν ξένα κράτη επιζητώντας εκδίκηση για το κακό που είχαν προκαλέσει σε ομόθρησκό τους. Ωστόσο δεν μπορεί να είναι κανείς σίγουρος για το εάν αυτό δεν αποτελούσε παρά μόνο την αφορμή για να επιτεθούν και να λεηλατήσουν άλλα κράτη. Οι αφηγήσεις από το βιβλίο της Γενέσεως που ακολουθούν είναι χαρακτηριστικές.

*Εικονογραφημένη Βίβλος,
Πορτογαλία 1482. Τμήμα των 613 βιβλικών εντολών.*

Σύμφωνα με την πρώτη ιστορία, ο Αριώχ, βασιλιάς του Ελλάσαρ, ο Χοδολλογομόρ, βασιλιάς του Ελάμ,¹³ και ο Τίδελ, βασιλιάς του Γοϊμ κήρυξαν πόλεμο εναντίον του Βερά, βασιλιά των Σοδόμων και του Βαρσά, βασιλιά των Γομόρρων, και άλλων.

Η μάχη έγινε στην κοιλάδα Σιδδίμ. Ο Βερά και ο Βαρσά έχασαν κι παραδόθηκαν στον Αριώχ και στους άλλους βασιλείς, οι οποίοι τους αφαίρεσαν όλα τα υπάρχοντά τους καθώς και όσα τρόφιμα είχαν στην κατοχή τους. Ο Λωτ, ο οποίος ύστερα από τη διαμάχη του με τον Αβραάμ είχε εγκατασταθεί στη Σοδώμ, κοντά στη Νεκρά Θάλασσα, πιάστηκε αιχμάλωτος και όλα τα υπάρχοντά του λεηλατήθηκαν. Ο Αβραάμ αντέδρασε στην αιχμαλωσία του ανιψιού του και, αφού ακολούθησε τους νικητές με 314 εκπαιδευμένους άντρες, τους κατατρόπωσε, απελευθέρωσε τον Λωτ και έφερε πίσω αιχμαλώτους και αγαθά. Σ' αυτήν την περίπτωση ο Αβραάμ δεν είχε συμμαχήσει με τους βασιλείς των Σοδόμων και των Γομόρρων για να πολεμήσει εναντίον του Αριώχ και των υπολοίπων. Λειτουργήσε αυτόνομα, σαν ένας επιφανής άνδρας που θέλει να προστατέψει και να σώσει οποιονδήποτε ανήκε στη φυλή του. Έτσι εξηγείται άλλωστε και το γεγονός ότι στη συνέχεια αρνήθηκε να πάρει τα λάφυρα που του πρόσφεραν ο Βερά και ο Βαρσά.¹⁴

Σύμφωνα με τη δεύτερη ιστορία, η Δείνα, κόρη του Ιακώβ, βιάστηκε από τον Συχέμ, τον βασιλιά της χώρας

του Ευαίου. Οι γιοι του Ιακώβ γύρεψαν εκδίκηση για τον βιασμό της αδερφής τους. Ωστόσο, τα αντίποινα που επέβαλαν (δεν σκότωσαν μόνο τον υπαίτιο και τη γυναίκα του αλλά και όλο τον ανδρικό πληθυσμό της πόλης) ήταν σαφώς δυσανάλογα του γεγονότος. Επιπλέον, λεηλάτησαν όλα τα κοπάδια και άλλες περιουσίες και πήραν μαζί τους τις γυναίκες και τα παιδιά αυτών που σκότωσαν. Αξίζει να σημειωθεί ότι πριν από τη σφαγή, ο Χαμώρ, ο πατέρας του Συχέμ, ζήτησε από τον Ιακώβ να δώσει τη Δείνα στο γιο του για γυναίκα του, του πρότεινε να γίνουν μεικτοί μεταξύ των δύο φυλών γάμοι, και, τέλος, του πρόσφερε την ίδια τη γη του δηλώνοντας χαρακτηριστικά: «ιδού, η γη είναι εμπροσθέν σας· κατοικείτε και εμπορεύεσθε επ' αυτής και κάμετε κτήματα εν αυτή»¹⁵. Συνεπώς, η βιαιότητα των αντιποίνων μας κάνει να αναρωτιόμαστε για το αν ο βιασμός της Δείνας δεν ήταν παρά το πρόσχημα για να καταστρέψουν άλλη μία περιοχή και, με τον τρόπο αυτόν, να αποκτήσουν τα πάντοτε αναγκαία βοσκοτόπια για την εκτροφή των κοπαδιών τους.

Δεν είναι γνωστό ποιος ασκούσε τη δικαστική εξουσία στη φυλή κατά την περίοδο εκείνη. Το πιθανότερο, ωστόσο, είναι ότι την ασκούσαν οι ίδιοι οι Πατριάρχες. Όταν ένα μέλος της φυλής κατηγορείται για διάπραξη εγκλήματος εναντίον άλλου μέλους της φυλής, συστηνόταν ειδικό δικαστήριο για να εκδικάσει την υπόθεση. Για παράδειγμα, όταν ο Λάβαν κατηγορήσε τον Ιακώβ, γιο του Ισαάκ, για κλοπή, του πρότεινε η διαμάχη να μεταφερθεί μπροστά στους εξ αίματος συγγενείς του ενός και του άλλου και να αποφασίσουν αυτοί. Στο τέλος, η διαμάχη διευθετήθηκε φιλικά μεταξύ τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι ως μάρτυρες της συμφωνίας στην οποία κατέληξαν, ήταν το θεϊκό στοιχείο. Ειδικότερα από την πλευρά του Ιακώβ, ο Θεός του Αβραάμ και ο φόβος του Ισαάκ, ενώ από τη πλευρά του Λάβαν, ο Θεός του Ναχώρ¹⁶.

Από τα βιβλικά κείμενα προκύπτει με μεγάλο βαθμό βεβαιότητας ότι στην κοινωνία των φυλών δεν υπήρχαν ταξικοί διαχωρισμοί. Αυτό αποτελεί άλλο ένα χαρακτηριστικό του νομαδικού τρόπου ζωής, όπου ο πλούτος ή η απουσία του δεν οδηγούν στη διαμόρφωση αντίστοιχων κοινωνικών τάξεων. Το αντίθετο ήταν σύνθητες στην περίπτωση των καλλιεργητών που είχαν εγκατασταθεί μόνιμα σε μια περιοχή. Εκεί το εμπορικό στοιχείο (κυρίως η εξαγωγή βασικών προϊόντων) οδήγησε στην ανάπτυξη μίας ταξικά δομημένης κοινωνίας. Είναι, ίσως, ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι ο Βαβυλωνιακός Κώδικας του Χαμουραπί που καταρτίστηκε περί το 1700 π.Χ.¹⁷ διέκρινε τρεις κοινωνικές τάξεις: την τάξη των αβιλούμ (ελεύθεροι άνδρες που ανήκαν στην υψηλή κοινωνία), την τάξη των μουσκενούμ (πληβείοι που ανήκαν στην

μεσαία τάξη) και την τάξη των σκλάβων.

Εκτός από την αταξική κοινωνία στις φυλές του αρχαίου Ισραήλ, υπάρχουν πολυάριθμες αναφορές στην Παλαιά Διαθήκη ενδεικτικές, αφενός, της απουσίας διακρίσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών¹⁸ και, αφετέρου, της ίσης αξίας της ζωής των σκλάβων με αυτή των ελεύθερων ανθρώπων. Ο νόμος του Σαββάτου στις Δέκα Εντολές περιγράφει την παρακάτω υποχρέωση: «η ημέρα όμως η έβδομη μέρα είναι σάββατον Κυρίου του Θεού σου· μην κάνεις εν ταύτη ουδέν έργον, μήτε συ, μήτε ο υιός σου, μήτε η θυγάτηρ σου, μήτε ο δούλος σου, μήτε η δούλη σου...»¹⁹. Επιπλέον, ο νόμος, ο καλούμενος ως νόμος του βοδιού, αναφέρει τους παρακάτω κανόνες:

«Εάν βους κερατίσει άνδρα ή γυναίκα, και αποθάνη, τότε ο βους θέλει λιθοβοληθή με λίθους... Εάν όμως ο βους ήταν κερατιστής από πρότερον, και έγεινε διαμαρτυρίας εις τον κύριον αυτού και δεν εφύλαξεν αυτόν, εάν θανατώση άνδρα ή γυναίκα, ο βους θέλει λιθοβοληθή και ακόμη ο κύριος αυτού θέλει θανατωθεί... Είτε υιόν κερατίση, είτε θυγατέρα κερατίση, κατά την κρίσιν ταύτην θέλει γένει εις αυτόν. Εάν ο βους κερατίση δούλον ή δούλην, θέλει δώσει εις τον κύριον αυτών τριάκοντα σίκλους αργυρίου, ο δε βους θέλει λιθοβοληθή»²⁰.

Φυσικά, θα ήταν λάθος να εξάγουμε από αυτά τα κείμενα το συμπέρασμα ότι οι ελεύθεροι και οι σκλάβοι είχαν ισότιμη κοινωνική υπόσταση. Οι σκλάβοι αντιμετώπιζονταν σαν «περιουσία»²¹ που ανήκε στην οικογένεια του ιδιοκτήτη τους.²² Οι βασικές αρχές του αστικού δικαίου ίσχυαν για τους σκλάβους: μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο αγοραπωλησίας,²³ να πουληθούν για χρέη ή για την αποκατάσταση κλοπής²⁴, και να κληρονομηθούν²⁵. Από την άλλη πλευρά, όμως, οι σκλάβοι που κακοποιούνταν από τον ιδιοκτήτη τους μπορούσαν να ελευθερωθούν²⁶ και ο ιδιοκτήτης τους να τιμωρηθεί²⁷. Ο ορισμός της έννοιας της κακοποίησης των σκλάβων πιθανόν να συνδέεται με το γεγονός ότι και οι ίδιοι οι Εβραίοι ήταν δούλοι, με την πνευματική έννοια του όρου: ήταν δούλοι του Θεού. Ο Ελοχίμ («Θεός» στα εβραϊκά)²⁸ είχε συνάψει την ακόλουθη διαθήκη με τους Εβραίους: Εκείνος θα τους προστάτευε, όπως ο κύριος προστατεύει τους υπηρέτες τους, και οι ίδιοι, ως δούλοι του, θα του όφειλαν ανεπιφύλακτη και απόλυτη υποταγή²⁹.

Τέλος, όσον αφορά τη θέση των αλλοδαπών μέσα στην κοινότητα, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι είναι παρόμοια με τη θέση που έχουν οι ξένοι σε ένα σύγχρονο κράτος. Θεμελιώδη αρχή, ωστόσο, αποτελούσε η ισότιμη εφαρμογή του νόμου τόσο απέναντι σε ξένους όσο και στον αυτόχθονα πληθυσμό³⁰, ενώ η δυνατότητα κατοχής σκλάβου παρεχόταν και στους αλλοδαπούς³¹.

Υπήρχαν, όμως, και ορισμένοι περιορισμοί, οι οποίοι υφίστανται και στις ημέρες μας. Απαγορευόταν, για παράδειγμα, στους αλλοδαπούς να διοικήσουν το Ισραήλ ή να χριστούν βασιλείς³², ενώ πράξεις όπως οι διαφυλετικοί γάμοι αντιμετωπιζόνταν με απαξία³³.

Η περίοδος προοπτικής διαμόρφωσης Έθνους

Οα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ακόμα και στο τέλος της πατριαρχικής περιόδου η έννοια του κράτους δεν ήταν ανεπτυγμένη μεταξύ των διαφόρων φυλών, παρόλο που το πιθανότερο είναι ότι αρκετές φυλές προσδιόριζαν τη μεταξύ τους σχέση επί τη βάση των κοινών προγόνων και της κοινής τους ταυτότητας. Η έννοια του ανήκειν σε μια και μόνο κοινότητα πρόβαλε για πρώτη φορά κατά την περίοδο της μετανάστευσης (Εξόδου) από την Αίγυπτο, γύρω στο 1250 π.Χ., με κατεύθυνση τη «Γη της Επαγγελίας». Εκείνη την περίοδο οι Εβραίοι, διασκορπισμένοι μέχρι τότε στις διάφορες φυλές τους, πλησίασαν στη δημιουργία ενός έθνους με συγκεκριμένο όνομα: Ισραήλ, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην εισαγωγική γραμμή του βιβλίου της Εξόδου³⁴.

Συνήθως, η σύσταση ενός έθνους απαιτεί την παρουσία κάποιων ισχυρών προσωπικοτήτων και τη θέσπιση συγκεκριμένων κανόνων και αρχών, με τις οποίες οφείλουν όλοι να συντάσσονται, έτσι ώστε να επιτευχθεί ενότητα και σταθερότητα, τα κύρια χαρακτηριστικά κάθε κοινωνίας οργανωμένης σε κράτος. Η ισχυρή και θεληματική προσωπικότητα ήταν, φυσικά, ο Μωυσής και οι αρχές ήταν ο Δεκάλογος, οι Δέκα Εντολές. Όταν οι Εβραίοι έφτασαν στη Χαναάν, τη Γη της Επαγγελίας, οι αρχικά γενικοί κανόνες και θεσμοί είχαν στην πλειονότητά τους παγιωθεί.

Μόνο εικασίες μπορούμε να κάνουμε σχετικά με το βαθμό που επηρέασε η μακρά παρουσία των Εβραίων στην Αίγυπτο τη διαμόρφωση των γενικών κανόνων και αρχών, στη βάση των οποίων θα λειτουργούσε το νέο έθνος για τα επόμενα εκατοντάδες χρόνια. Ο τρόπος, ο χρόνος και η αιτία της εγκατάστασης των εβραϊκών φυλών στην Αίγυπτο δεν είναι γνωστά με ακρίβεια³⁵. Το βιβλίο της Εξόδου (το οποίο εικάζεται ότι γράφτηκε το 550 π.Χ.) δεν ασχολείται με ό,τι συνέβη πριν από τη μετανάστευση, αλλά με τα όσα συνέβησαν πριν και κατά τη διάρκεια των 40 ετών που διήρκεσε η διασπορά.

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η παρουσία των Εβραίων δεν αναφέρεται στα ιστορικά αρχεία της Αιγύπτου της εποχής εκείνης, ενώ ούτε στο βιβλίο της

Εξόδου δεν υπάρχουν αναφορές για τα πολιτικά γεγονότα της εποχής. Άγνωστο είναι επίσης το μέγεθος του πληθυσμού που εγκατέλειψε την Αίγυπτο με κατεύθυνση τη Γη της Επαγγελίας. Οι αριθμοί που αναφέρονται τόσο στο βιβλίο της Εξόδου³⁶ όσο και σε άλλα χωρία της Παλαιάς Διαθήκης³⁷ τίθενται υπό αμφισβήτηση γιατί οδηγούν σε ένα συνολικό πληθυσμό επτά εκατομμυρίων, που είναι αδύνατο να είχε επιβιώσει εκείνη την περίοδο³⁸. Ένας σχολιαστής έχει υποστηρίξει την άποψη ότι η παραμονή στην Αίγυπτο, η Έξοδος καθώς επίσης τα γεγονότα που ακολούθησαν αφορούσαν αποκλειστικά μία συγκεκριμένη ομάδα που μέσω της εβραϊκής μνήμης έγιναν ανάμνηση μιας κοινής περιπέτειας³⁹.

Η περίοδος των Κριτών - Τα πρώτα βήματα προς την ανάπτυξη της έννοιας του κράτους

Οταν, γύρω στα 1200 π.Χ., οι Εβραίοι έφτασαν στη Χαναάν και άρχισε η διαδικασία εγκατάστασής τους που κράτησε αιώνες, αποτελούσαν ακόμα μία συνομοσπονδία φυλών με χαλαρή δομή. Δε φαίνεται να υπήρχε ούτε κεντρική διοικητική αρχή ούτε πολιτική συνοχή, μια και κυριαρχούσε ακόμη η αντίληψη της φυλής. Ωστόσο, ζώντας σε ένα μόνιμο εχθρικό περιβάλλον δίπλα σε άλλους πληθυσμούς (τους Χιτιίτες, τους Πιργασίτες, τους Αμωρίτες, τους Περιζίτες, τους Ιεβουσίτες, τους Φιλισταίους, τους Μωαβίτες, τους Αμμωνίτες, αλλά και τους ίδιους τους Χαναναίους), το αίσθημα της αυτοσυντήρησης τους οδήγησε στην οργάνωση υπερφυλετικών στρατών, τόσο για την άμυνα όσο και για την επίθεση εναντίον αυτών των πληθυσμών. Οι Χαναναίοι, ο λαός που οι Εβραίοι εκδίωξαν από τη χώρα τους, είχαν πολλές ομοιότητες με τους ίδιους: ήταν και αυτοί σημαντικά φύλα, η γλώσσα τους έμοιαζε αρκετά με την εβραϊκή και κάποιοι από αυτούς ήταν νομάδες. Το στοιχείο που τους διαφοροποιούσε από τους Εβραίους ήταν η καλά οργανωμένη κρατική οργάνωση, γεγονός που οφειλόταν στο ότι είχαν ακολουθήσει το επιτυχημένο κρατικό μοντέλο της Μεσοποταμίας.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η επιρροή της Αιγύπτου και της Χαναάν στην ανάπτυξη του κράτους του Ισραήλ αποτελούσε αιτία ανησυχίας, τουλάχιστον όπως εμφανίζεται από το παρακάτω χωρίο στο Λευιτικό 18: 3-4, όπου ο Γιαχβέ λέει στους Εβραίους:

«Κατά τας πράξεις της γης Αιγύπτου, εν η κατωκήσατε, δεν θέλετε πράξει· και κατά τας πράξεις της γης Χαναάν, εις την οποία εγώ σας φέρω, δεν θέλετε πράξει· και κατά τα νόμιμα αυτών δεν θέλετε περιπατήσει. Τας κρίσεις μου θέλετε κάμει και τα προστάγματά μου θέλετε

φυλάττει, διά να περιπατήτε εις αυτά. Εγώ είμαι Κύριος ο Θεός σας».

Λαμβάνοντας υπ' όψιν την ύπαρξη πολυάριθμων βιβλικών αναφορών στην εντολή του Γιαχβέ να τηρούν οι Εβραίοι τους δικούς τους νόμους και θρησκευτικές διατάξεις καθώς επίσης να μην αντιγράφουν τα χαρακτηριστικά άλλων κρατών και τον τρόπο συμπεριφοράς άλλων λαών⁴⁰, θα μπορούσαμε εύλογα να εικάσουμε ότι υπόβοσκε διαμάχη σχετικά με το ποιοι κανόνες και ποιες αρχές θα καθόριζαν τη μορφή του νέου κράτους.

Αυτή η συλλογιστική μας οδηγεί το να αναρωτηθούμε εάν οι Εβραίοι της εποχής είχαν διαμορφωμένη εθνική ταυτότητα, άλλο ένα στοιχείο υψίστης σημασίας για την ίδρυση έθνους. Είναι, βέβαια, εξαιρετικά δύσκολο να απαντήσουμε σε ένα τέτοιο ερώτημα, έστω και με σχετική ακρίβεια. Ωστόσο, και μόνο το γεγονός ότι ο «εκλεκτός λαός» αναφέρεται στη Βίβλο με δύο διαφορετικά ονόματα, Εβραίοι και Ισραηλίτες, θα μπορούσε να στοιχειοθετεί

έλλειψη μίας σαφώς προσδιορισμένης ταυτότητας. Έχει υποστηριχθεί ότι ο όρος «Εβραίος» χρησιμοποιείτο από τους αλλοδαπούς όταν αναφέρονταν σε Εβραίους και από τους ίδιους του Εβραίους όταν μιλούσαν σε ξένους για τους εαυτούς τους, ενώ ο όρος «Ισραηλίτης» χρησιμοποιείτο στη μεταξύ τους επικοινωνία⁴¹. Δε θα βιαστούμε να συμφωνήσουμε με αυτή την άποψη, καθώς μία ανάγνωση της Βίβλου θα μας πείσει για μία εκ περιτροπής χρήση των όρων. Στο βιβλίο της Γενέσεως 14:13 γίνεται αναφορά στον «Αβραάμ τον Εβραίο», σε όλο το βιβλίο της Εξόδου το θείο στοιχείο καλείται «ο Θεός των Εβραίων», ενώ στο Έξοδος 2: 11-13, ο Μωυσής βλέπει «άνθρωπον Αιγύπτιον τύπτοντα Εβραίον τινά εκ των αδελφών αυτού» και την επόμενη μέρα βλέπει ότι «δύο άνδρες Εβραίοι διεπληκτίζοντο». Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η διάκριση μεταξύ «Εβραίων» και «Ισραηλιτών» συναντάται και στην Καινή Διαθήκη⁴².

Οι λεγόμενοι «Κριτές» ήκμασαν κατά την περίοδο που

ακολούθησε της εγκατάστασης των Εβραίων στη Χαναάν. Σχετικά με τον ακριβή τους ρόλο, τα καθήκοντα που εκτελούσαν και την εξουσία τους, μόνο εικασίες μπορούμε να κάνουμε. Οι σχολιαστές μοιάζει να διαφωνούν ακόμα και σε θεμελιώδη ζητήματα. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Westbrook, οι Κριτές ήταν «χαρισματικοί πολεμικοί αρχηγοί»⁴³, ενώ σύμφωνα με τον De Vaux «[ο] τίτλος

[Κριτής] έχει λανθασμένα χρησιμοποιηθεί και για τους ήρωες που έσωσαν μέρος του πληθυσμού από την καταδυνάστευση»⁴⁴. Σύμφωνα με μία τρίτη άποψη, οι Κριτές ασκούσαν ένα είδους νομικού και δικανικού ελέγχου σε θέματα που αφορούσαν όλες τις φυλές συνολικά⁴⁵. Η διάσταση των απόψεων θα μπορούσε να οφείλεται στο γεγονός ότι το βιβλίο των Κριτών δεν κάνει καμία αναφορά στις λειτουργίες και τις αρμοδιότητές τους. Αυτό που είναι, ωστόσο, άξιο αναφοράς, είναι το γεγονός ότι οι «Κριτές», σε αντίθεση με τους «Πατέρες» των πατριαρχικών χρόνων, δεν ήταν όλοι άντρες. Μάλιστα, μία γυναίκα Κριτής, η Δεββώρα,

διαδραμάτισε εξέχοντα ρόλο στο πρώτο τμήμα της περιόδου των Κριτών.

Η περίοδος της Μοναρχίας

Η πλήρης ανάπτυξη της έννοιας του κράτους

Τον καιρό που ο Σαμουήλ ήταν Κριτής, ο λαός συγκεντρώθηκε για να του ζητήσει να ορίσει έναν βασιλιά να τους κυβερνά, «καθώς έχουσι πάντα τα έθνη»⁴⁶. Με άλλα λόγια του ζήτησαν ένα μόνιμο θεσμό, ο οποίος θα χειριζόταν τα πολιτικά, τα στρατιωτικά και άλλα θέματα που τους αφορούσαν. Εάν επιτραπεί ένας συσχετισμός με τη σύγχρονη εποχή θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι ο λαός έκανε χρήση του δικαιώματός του στην αυτοδιάθεση, δηλαδή στο δικαίωμά του να επιλέξει το σύστημα διακυβέρνησης. Η επιθυμία των Εβραίων να έχουν μοναρχικό και όχι

*Η Έξοδος από την Αίγυπτο.
Εικονογράφηση χειρογράφου, Ισπανία 1320*

κάποιου άλλου είδους καθεστώ, ήταν μάλλον αναμενόμενη, μια και τέτοιο ήταν το μοντέλο διακυβέρνησης τόσο στην Αίγυπτο όσο και στις γειτονικές χώρες της Μεσοποταμίας.

Θα πρέπει να αναφερθεί ότι στο βιβλίο Σαμουήλ Α' καταγράφεται μία διαφορετική και αντιφατική περιγραφή της επιλογής του θεσμού της μοναρχίας. Σύμφωνα με τα σχετικά χωρία, η πρωτοβουλία για τη δημιουργία του θεσμού της μοναρχίας δεν ανήκει παρά στον Γιαχβέ, ο οποίος επέλεξε τον Σαούλ, ως ελευθερωτή το λαού του⁴⁷. Ωστόσο, δεδομένου ότι η παρούσα μελέτη πραγματεύεται τη δημιουργία και την εξέλιξη της έννοιας του κράτους, δε θα λάβουμε υπ' όψιν αυτή τη θρησκευτικού χαρακτήρα αφήγηση.

Σε κάθε όμως περίπτωση και όπως συμβαίνει και με όλες τις σημαντικές αποφάσεις στην βιβλική ιστορία των Εβραίων έπρεπε και εδώ να προηγηθεί η θεική παρέμβαση⁴⁸. Η προκειμένη περίπτωση, όμως, ήταν περίπλοκη καθώς η απαίτηση για επίγειο βασιλιά αποτελούσε άμεση αμφισβήτηση της εξουσίας του πνευματικού βασιλιά, του Γιαχβέ. Ο ίδιος ο Σαμουήλ θεώρησε την απαίτηση αυτή ως πράξη ανυπακοής απέναντι στο Γιαχβέ, εξαιτίας της οποίας, όπως δήλωσε, τους περιμένουν πολλά δεινά. Στο παρελθόν, ο Θεός είχε διαλέξει ο ίδιος αρχηγούς για τους Εβραίους, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του Μωυσή κατά την περίοδο της Εξόδου. Τότε όμως επρόκειτο για την επιλογή ενός προσώπου με ηγετικό χαρακτήρα, διορατικότητα και σύνεση, ικανού να ηγηθεί μιας ομάδας ανθρώπων, κάτω από πολύ ιδιαίτερες συνθήκες. Στην προκειμένη όμως περίπτωση τα πράγματα ήταν πολύ διαφορετικά, αφού την πρωτοβουλία να ζητήσουν βασιλιά έλαβαν οι ίδιοι οι Εβραίοι, δηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο την επιθυμία τους να απεμπλακούν από το φυλετικό σύστημα.

Συνεπώς, η επιθυμία που εξέφρασαν φανερώνει σαφώς τη διάθεσή τους για τη δημιουργία κράτους, υπό την έννοια του οργανωμένου συνόλου που προέρχεται από διαφορετικές ομάδες αλλά υπακούει σε κοινά αποδεκτούς κανόνες. Ήταν λοιπόν έτοιμοι να θυσιάσουν τη σχετική ανεξαρτησία που απολάμβαναν ανήκοντας σε διαφορετικές φυλές, ανταλλάσσοντάς την με τη συμμετοχή τους σε μία και μοναδική κοινότητα, αποδεχόμενοι την ασκούμενη σε αυτούς εξουσία από ένα βασιλιά. Δύο (τουλάχιστον) λόγοι θα μπορούσαν να εξηγήσουν την εξέλιξη αυτή. Ο πρώτος λόγος είναι ότι οι Εβραίοι είχαν αποφασίσει να κτίσουν μία αυτοκρατορία και συνεπώς είχαν συνειδητοποιήσει ότι ο μόνος τρόπος για να το επιτύχουν θα ήταν η σύσταση κράτους. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι επρόκειτο απλώς για την επιθυμία να απολαύσουν τα

προνόμια που θα απέρρεαν από την ένωση των δυνάμεών τους και να αντιμετωπίσουν, κατά τον τρόπο αυτό, τις αδιάκοπες απειλές εισβολής από τους γειτονικούς πληθυσμούς; Όποια κι αν είναι η απάντηση, η Βίβλος μας λέει ότι ο Γιαχβέ επέλεξε για μονάρχη τον Σαούλ, τον οποίο έχρισε στη συνέχεια ο Σαμουήλ.

Έτσι, γύρω στα 1000 π.Χ. οι φυλές ενώθηκαν σε μία ενιαία κοινωνία, εγκαθιστώντας τη θεοκρατική μοναρχία ως θεμελιώδη θεσμό του Εβραϊκού Κράτους. Ο αρχηγός του, σύμβολο της πολιτικής ενότητας της χώρας και εκλεκτός του Θεού, αποτελούσε τον εγγυητή της σωτηρίας του λαού. Παρότι ο Σαούλ ήταν βασιλιάς για δύο χρόνια (αυτοκτόνησε για να μην πιαστεί αιχμάλωτος ύστερα από ήττα που υπέστη από τους Φιλισταίους), θα μπορούσαμε να πούμε ότι κατά τη διάρκεια της βασιλείας του η νομοθετική διαδικασία υπήχθη στην κεντρική διοίκηση και δεν ήταν πλέον υποχρεωτικά θεία η προέλευσή της, ούτε ήταν αναγκαστικά βασισμένη στο έθιμο και την παράδοση.

Αυτή η αποκοπή από το νόμο του Θεού προκύπτει από περιγραφές της Παλαιάς Διαθήκης, σύμφωνα με τις οποίες ο Σαούλ απέτυχε επανειλημμένα να εφαρμόσει τις εντολές του Θεού, όπως αυτές είχαν μεταφερθεί από τον Σαμουήλ στο λαό. Ο Γιαχβέ φέρεται να λέγει: «Μετεμελήθην ότι έκαμα τον Σαούλ βασιλέα· διότι εστράφη από όπισθέν μου και τους λόγους μου δεν εξετέλεσε»⁴⁹. Για να γίνει αυτό κατανοητό θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε πολλά χωρία της Παλαιάς Διαθήκης φαίνεται σαν ο ίδιος ο Θεός να δικάζει και να εκδίδει νόμους και διατάγματα. Για παράδειγμα, αναφέρεται στην Παλαιά Διαθήκη ότι ο Σαμουήλ εκδίωξε όλους τους μάντεις και τους μάγους από την επικράτεια⁵⁰. Η κίνηση αυτή δεν μπορεί παρά να συνδυαστεί με την απαγόρευση που είχε απευθύνει ο Γιαχβέ στους Εβραίους να καταφεύγουν στους μάντεις και στους μάγους, καθώς κάτι τέτοιο θα αποτελούσε ύβρη και αμφισβήτηση της κυριαρχίας του⁵¹. Επιπλέον νόμος όριζε ότι οι άντρες και οι γυναίκες (βλέπουμε και εδώ την ανεξάρτητη φύλου παράδοση της Παλαιάς Διαθήκης) που ασκούν τη μαντεία ή ερμηνεύουν οιωμούς θα λιθοβολούνται μέχρι θανάτου⁵². Ο λόγος θέσπισης αυτού του νόμου θα μπορούσε να εξηγηθεί ως θρησκευτικής φύσης: «πας ο πράττων αυτά είναι βδέλυγμα εις τον Κύριον»⁵³.

Μετά το θάνατο του Σαούλ, ο βασιλιάς Δαβίδ κυβέρνησε για 40 χρόνια. Εγκαθίδρυσε δυναστεία (περί τα 1000 π.Χ.), η οποία συνεχίστηκε από τον γιο του, βασιλιά Σολομώντα, τον ιδρυτή του πρώτου Ναού στην Ιερουσαλήμ. Όταν ο Σολομών πέθανε (μεταξύ των ετών 926-922 π.Χ.) ύστερα από περίπου 40 χρόνια βασιλείας,

το κράτος χωρίστηκε σε δύο διαφορετικά κράτη: στο βόρειο, το Βασίλειο του Ισραήλ και στο νότιο, το Βασίλειο του Ιούδα, που είχε ως πρωτεύουσά του την Ιερουσαλήμ. Η ριζική μεταβολή που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της σαρακονταετούς βασιλείας του Δαβίδ δεν είχε προηγούμενο για μία σειρά από λόγους. Ύστερα από τις επιτυχείς εκστρατείες εναντίον των Φιλισταίων, των Εδωμιτών, των Αμωνιτών, των Μωαβιτών και των Αραμαναίων, το νεοσύστατο βασίλειο είχε μεταμορφωθεί σε εβραϊκή αυτοκρατορία. Η αυτοκρατορία είχε πρωτεύουσα, την Ιερουσαλήμ, η οποία είχε κτιστεί στα πρότυπα των πρωτευουσών άλλων αυτοκρατοριών. Παρά το γεγονός ότι η μοναρχία είχε αναλάβει το ρόλο της νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας και παρόλο που η κυβέρνηση δεν ήταν πλέον αποκεντρωμένη, είχαν ακόμα απομείνει στοιχεία τοπικού χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα δύο διαφορετικοί στρατοί, ένας για το Βασίλειο του Ισραήλ και ένα για το βασίλειο του Ιούδα.

Τέλος, εξακολουθούσε να διατηρείται ο σημαντικός παράγοντας της θεϊκής παρέμβασης. Έτσι, εάν και ο Δαβίδ είχε επιβεβαιωθεί ως μονάρχης από τον ίδιο το λαό⁵⁴ και είχε χριστεί από τον Σαμουήλ, εμφανίζεται να έχει επιλεγεί από τον Γιαχβέ⁵⁵. Αυτή η διαδικασία της θεϊκής παρέμβαση διακόπτεται και αντικαθίσταται από το θεσμό της δυναστείας όταν ο Δαβίδ, στο νεκροκρέβατό του, επιλέγει τον διάδοχό του στο θρόνο. Δεν υπήρχε καμία αμφισβήτηση της φυσικής διαδοχής του από τους γιους του, και έτσι ο Δαβίδ ο ίδιος, και όχι ο Γιαχβέ, ορίζει τον Σολομώντα ως μονάρχη⁵⁶.

Υπό τη βασιλεία του Σολομώντα, η διοικητική εξέλιξη ολοκληρώθηκε⁵⁷. Η ιδέα της Αυτοκρατορίας, στην οποία είχε δώσει τη θέση της η έννοια του εθνικού κράτους την εποχή του Δαβίδ, διατηρήθηκε⁵⁸, παρά το γεγονός ότι ο Σολομών έχασε τα εδάφη που ο Δαβίδ είχε κατακτήσει. Ο τρόπος με τον οποίο η δομή της δημόσιας διοίκησης είχε διαμορφωθεί φανερώνει κατά τρόπο χαρακτηριστικό την επίδραση των αιγυπτιακών θεσμών⁵⁹. Βεβαίως αυτό ήταν ένα γεγονός απολύτως εύλογο: όχι μόνο επειδή οι Εβραίοι είχαν ζήσει στην Αίγυπτο για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, αλλά και επειδή ήταν αναμενόμενο να μιμηθούν γειτονικές χώρες με μακρά (και μάλιστα διακεκριμένη) διοικητική παράδοση προκειμένου να οργανώσουν την κρατική τους διοίκηση.

Από τους καταλόγους που περιέχονται στη Βίβλο με τα ονόματα των ανωτέρων δημοσίων υπαλλήλων κανείς μπορεί να συμπεράνει ότι οι υψηλότερες κρατικές θέσεις κατά τους χρόνους του Δαβίδ ήταν οι ακόλουθες: ο διοικητής του στρατού, ο διοικητής της φρουράς, ο αγγελιοφόρος, ο γραμματέας, και οι ιερείς⁶⁰. Κατά τη βα-

σιλεία του Σολομώντος οι θέσεις είχαν ως εξής: οι ιερείς, οι γραμματείς, ο αγγελιοφόρος, ο φίλος του βασιλιά, ο οικονόμος του παλατιού και ο διοικητής του στρατού⁶¹. Επιπλέον, υπήρχαν δώδεκα τοποτηρητές, οι οποίοι ήταν τοποθετημένοι σε συγκεκριμένα τμήματα της αυτοκρατορίας και οι οποίοι θα μπορούσαν να παρομοιαστούν με τους σημερινούς νομάρχες⁶².

Τέλος, στην οργάνωση του κράτους εντάχθηκε (άγνωστο ακριβώς πότε) ο θεσμός του διοικητή της καταναγκαστικής εργασίας. Παρόλο που ο συγκεκριμένος θεσμός εμπεριέχεται στον κατάλογο των ανώτερων δημοσίων υπαλλήλων κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σολομώντος, η ύπαρξη αξιωματικού της υπηρεσίας καταναγκαστικής εργασίας αναφέρεται και κατά τους χρόνους της βασιλείας του Δαβίδ. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι τόσο επί βασιλείας Δαβίδ όσο και επί Σολομώντα διοικητής ήταν το ίδιο πρόσωπο, ο Αδωράμ ή Αδωρινάμ⁶³. Φαίνεται, μάλιστα, ότι αυτός ήταν τόσο επιτυχημένος ώστε διατήρησε η θέση του ακόμα κι όταν βασιλιάς στο Βασίλειο του Ιούδα έγινε ο Ροβοάμ.

Εκείνο που διέφερε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Δαβίδ από τη βασιλεία του Σολομώντα ήταν η εθνικότητα των ατόμων οι οποίοι ήταν υποχρεωμένοι να ασκούν καταναγκαστική εργασία. Παραδοσιακά μετά από μια μάχη ο ηττημένος εχθρός, αν φυσικά είχε επιζήσει της σφαγής που συνήθως ακολουθούσε τη νίκη⁶⁴, οδηγείτο στην εκτέλεση καταναγκαστικών έργων. Στην Παλαιά Διαθήκη αναφέρεται ο τρόπος με τον οποίο ο Δαβίδ επέβαλε καταναγκαστική εργασία στους αιχμαλώτους Αμμωνίτες⁶⁵. Κατά τη διάρκεια όμως της βασιλείας του Σολομώντα εκείνοι που εκτελούσαν καταναγκαστικά έργα δεν ήταν μόνο αλλοδαποί αλλά και Εβραίοι.

Όσο παράδοξο και εάν είναι το γεγονός να εκτελεί καταναγκαστική εργασία μόνο τμήμα πληθυσμού ενός ενοποιημένου κράτους, είχαν υπάρξει και άλλα παρόμοια περιστατικά. Σύμφωνα με τη Βίβλο, ο Σολομών όρισε τον Ιεροβοάμ, μελλοντικό βασιλιά του Βασιλείου του Ισραήλ, επόπτη όλων των καταναγκαστικών έργων που εκτελούνταν από τη φυλή του που ήταν η φυλή του Εφραΐμ⁶⁶. Αυτή η συγκεκριμένη ομάδα εργατών, η οποία αναφερόταν ως «η ομάδα καταναγκαστικής εργασίας του Οίκου του Ιωσήφ», αποτελείτο αποκλειστικά από Ισραηλίτες και όχι από αλλοδαπούς⁶⁷. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης, ο Ιεροβοάμ επαναστάτησε εναντίον του Σολομώντα.⁶⁸ Στη συνέχεια δε, όταν ο Σολομών πέθανε, τα καταναγκαστικά έργα φέρεται να αποτέλεσαν την κύρια πολιτική αφορμή για να χωριστεί το μέχρι τότε ενιαίο κράτος σε δύο έθνη⁶⁹. Η καταπιεστική μεταχείριση ενός μέρους του πληθυσμού από το άλλο συνεχίστηκε και όταν ο βασιλιάς Ροβοάμ απέστειλε τον

Αδωράμ να καταστείλει την επανάσταση των Ισραηλιτών στις πόλεις του Βασιλείου του Ιούδα⁷⁰. Αλλά τότε «επιθρονοβόλησεν αυτόν πας ο Ισραήλ με λίθους, και απέθανεν»⁷¹.

Συμπεράσματα

 εν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η ανάπτυξη της έννοιας του κράτους στο βιβλικό Ισραήλ πήρε περισσότερο χρόνο συγκριτικά με τα άλλα γειτονικά κράτη. Αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί σε πολλούς παράγοντες και κυρίως στην ύπαρξη πολυάριθμων πληθυσμιακών ομάδων, αντί ενός ενιαίου πληθυσμού, οι οποίες, όπως είναι εύλογο, δεν είχαν από την αρχή πολλά κοινά χαρακτηριστικά. Οι διάφορες φυλές διήγαν τον δικό τους ανεξάρτητο βίο αλλά μεταξύ τους υπήρχαν σχέσεις που δεν ήταν πάντα φιλικές. Παρόλο που η Έξοδος από την Αίγυπτο τους έδωσε την ευκαιρία να ενωθούν σε μία ενιαία οντότητα, χρειάστηκαν πολλοί περισσότεροι αιώνες για να αναπτυχθεί η έννοια του κράτους και να δημιουργηθεί το κράτος του Ισραήλ γύρω στα 1000 π.Χ., με πρώτο μονάρχη τον Σαούλ. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Δαβίδ όχι μόνο ολοκληρώθηκε η διαδικασία της ίδρυσης έθνους, αλλά μεταμορφώθηκε το νέο αυτό κράτος σε αυτοκρατορία. Παρ' όλα αυτά, τα στοιχεία που τους διχαζαν και είχαν αποτρέψει για ένα τόσο μακρό χρονικό διάστημα την ίδρυση ενός ενιαίου κράτους δεν απαλειφθήκαν, και έτσι το κράτος παρέμεινε ενωμένο κατά τη διάρκεια των βασιλείων του Σαούλ, του Δαβίδ και του Σολομώντος, που διήρκησαν συνολικά 80 χρόνια. Στη συνέχεια, το κράτος διαιρέθηκε σε δύο ξεχωριστές πολιτικές οντότητες, που απέτυχαν να διαφυλάξουν επί μακρόν το καθεστώς της ανεξαρτησίας τους' και ενώθηκαν ξανά ύστερα από περίπου 27 αιώνες.

Υποσημειώσεις:

1. Γενικά για την ιστορία του Αρχαίου Ισραήλ, βλ. A. LEMAIRE, *Histoire du Peuple Hébreu, Que sais-je? / Presses Universitaires de France*, 1981.
2. Οι παραπάνω ημερομηνίες προτείνονται από τον R. Westbrook, «Biblical Law», στο: N. S. HECHT / B. S. JACKSON / S. M. RASSAMANECK / D. PIATELLI / A. M. RABELLO (επιμέλεια), *An Introduction to the History and Sources of Jewish Law*, Oxford University Press, 1996, p. 1.
3. Το άλλο κράτος, το Βασίλειο του Ισραήλ, κυριεύτηκε από τους Ασσυρίους το 722 π.Χ. και εξαφανίστηκε από την ιστορία.
4. Στο μεταξύ η Περσία είχε κατακτήσει τη Βαβυλώνα και η Ιουδαία είχε γίνει η επαρχία Γιεχούντ στην Περσική Αυτοκρατορία.
5. Γενικά βλ. I. FILKESTEIN / N. SILBERMAN, *The Bible*

Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts, Touchstone Books, 2002 και W. DEVER, *What Did the Biblical Writers Know and When Did They Know it? What Archaeology Can Tell Us About the Reality of Ancient Israel*, William B. Eerdmans Publishing Company, 2002.

6. Γένεσις 49: 5-7, όπου ο Ιακώβ άσκησε δριμεία κριτική και καταράστηκε τον Συμεών και τον Λευί για τη μεταξύ τους έχθρα.
7. Γένεσις 37.
8. Βλ. J. GAUDEMET, *Les Institutions de l'Antiquité*, Έβδομη Έκδοση, Montchrestien, 2002, σελ. 39.
9. Βλ. G. TENEKIDES, *Droit international et communautés fédérales dans la Grèce des cités*, Recueil des Cours, Τόμος 90 (1956 / II), σελ. 591.
10. Γένεσις 13: 1-11.
11. Αυτή είναι η συνθήκη της Μπερσέβα, Γένεσις 21: 22-34.
12. Γένεσις 26: 18-35.
13. Το βασίλειο του Ελάμ, που χρονολογείται από την 6η χιλιετία π.Χ. και αποτελεί τον τόπο ενός από τους αρχαιότερους πολιτισμούς στον κόσμο, βρισκόταν στη σημερινή επαρχία του Κιζιστάν στο Ιράν.
14. Γένεσις 14: 1-24.
15. Γένεσις 34.
16. Γένεσις 31: 36-53.
17. Σημειώτεον ότι η Βαβυλωνία είχε παράδοση στην κωδικοποίηση νόμων και πριν από τον Κώδικα του Χαμουραμί υπήρχαν άλλες τρεις συλλογές νόμων: ο Κώδικας του Ur-Nammu που χρονολογείται από το 2050 π.Χ., ο Κώδικας του Lipit-Ishtar (περί τα 1850 π.Χ.) και ο νόμος της πόλης Εστούνα, ο οποίος δεν έχει χρονολογηθεί, αλλά είναι γνωστό ότι προηγείται χρονικά του Κώδικα του Χαμουραμί.
18. Όσον αφορά το φύλο, βλ. V.H. MATHEWSS / B.M. LEVINSON / T. FRYMER-KENSKY (επιμέλεια), *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*, Sheffield Academic Press, 1998.
19. Έξοδος 20: 8-11. Σημειώτεον ότι οι δέκα εντολές παρατίθενται δύο φορές στην Παλαιά Διαθήκη: στο Έξοδος 20: 2-17 και στο Δευτερονόμιο 5: 6-21. Μεταξύ των δύο αναφορών υπάρχουν ορισμένες σημαντικές αποκλίσεις.
20. Έξοδος 21: 28-36. Για την ανάλυση αυτού του νόμου, βλ. C. HOUTMAN, *Das Bundesbuch – Ein Kommentar*, Documenta et Monumenta Orientis Antiqui 24, Brill, 1997, σελ. 171-180.
21. Αυτή η λέξη συναντάται στο Έξοδος 21: 21 και στο Λευιτικό 25: 45.
22. Γένεσις 12: 16, Έξοδος 20: 17.
23. Έξοδος 21: 2.
24. Έξοδος 22: 3, Δευτερονόμιο 15: 12.
25. Λευιτικόν 25: 45-46.
26. Έξοδος 21: 26-27.
27. Έξοδος 21: 20-21.

28. Στη Βίβλο η θεότητα εμφανίζεται αρχικά με το όνομα Ελοχίμ ενώ μετά την αποκάλυψη στον Μωυσή στο Όρος Σινά ως Γιαχβέ, βλ. μεταξύ άλλων, Έξοδος 3: 15 και 6: 2-3. Ο Γιαχβέ θα μπορούσε να περιγραφεί ως «ο Θεός της Εξόδου», ο οποίος αποτελεί τη συνέχεια από τον Ελοχίμ, όπως αναφέρεται στο Έξοδος 3: 6: «Εγώ είμαι ο Θεός του πατρός σου, ο Θεός του Αβραάμ, ο Θεός του Ισαάκ και ο Θεός του Ιακώβ».
29. Γένεσις 12: 1-2.
30. Λευιτικόν 24: 22, Αριθμοί 15: 14-16, 22-30.
31. Λευιτικόν 25: 47-55.
32. Δευτερονόμιο 17: 15.
33. Γένεσις 34: 14, Δευτερονόμιο 7: 3.
34. Έξοδος 1: 1: «Και ταύτα είναι τα ονόματα των υιών Ισραήλ, των εισελθόντων εις Αίγυπτον μετά του Ιακώβ, έκαστος μετά της οικογενείας αυτού εισήλθον».
35. Για μία πρόσφατη έρευνα του ζητήματος, βλ. J. MODRJEJEWSKI, *The Jews of Egypt – From Rameses II to Emperor Hadrian*, Princeton University Press, 1997, σελ. 5 κ.ε.
36. Σύμφωνα με το Έξοδος 12: 37-38, 600.000 στρατιώτες πεζοί με τις οικογένειές τους, καθώς και ένας μεγάλος αριθμός άλλων ανθρώπων που τους ακολούθησαν, έλαβαν μέρος στη φυγή από την Αίγυπτο.
37. Σε απογραφή που διενήργησε ο Μωυσής στο Σινά οι στρατιώτες του Ισραήλ ανέρχονταν στους 603.550, βλ. Αριθμοί 1: 1-46, αλλά και Αριθμοί 26: 51.
38. Βλ. R. DE VAUX, *Ancient Israel – Its Life and Institutions*, William B. Eerdmans Publishing Company, 1997, σελ. 65-67 με άλλους υπολογισμούς.
39. Βλ. J. MODRJEJEWSKI, ό.π., σελ. 5.
40. Βλ. επίσης Λευιτικόν 19: 37, 20: 8, 20: 22-23.
41. Βλ. J. MODRJEJEWSKI, ό.π., σελ. 6.
42. Βλ. Προς Κορινθίους Β' 11: 22. Πρβλ. Προς Φιλιππησίους 3: 5: «εκ γένους Ισραήλ, εκ φυλής Βενιαμίν, Εβραίος εξ Εβραίων».
43. Βλ. WESTBROOK, ό.π., σελ. 3.
44. Βλ. DE VAUX, ό.π., σελ. 151
45. Βλ. Washington State University, *The Hebrews: A Learning Module*, στην ιστοσελίδα <http://www.wsu.edu:8080/~dee/HEBREW/HEBREW.HTM>
46. Σαμουήλ Α' 8: 5.
47. Σαμουήλ Α' 9: 1-10, 16 και 11: 1-11, 15.
48. Πρβλ. M. ELON, *The Principles of Jewish Law*, Transaction Publications, 1975, σελ. 18: «Είναι βασικό δόγμα της εβραϊκής πίστης ότι η πηγή του εβραϊκού νόμου... είναι η θείκη αποκάλυψη».
49. Σαμουήλ Α' 15: 11. Το μήνυμα μεταβιβάστηκε στον Σαούλ από τον Σαμουήλ, Σαμουήλ Α' 13: 13.
50. Σαμουήλ Α' 28: 3.
51. Λευιτικόν 19: 31.
52. Λευιτικόν 20: 27.
53. Δευτερονόμιο 18: 12.
54. Σαμουήλ Β' 2: 4.
55. Σαμουήλ Α' 16: 1, Ψαλμοί 78: 70-71, Πράξεις 13: 22. Σημειωτέον ότι από τους τέσσερις γιους του Σαούλ (Α' Χρονικών 8: 32-34), τρεις γιοι πέθαναν μαζί με τον πατέρα τους (Σαμουήλ Α' 31: 6), και ο τέταρτος, ο Ες Μπαάλ ή Ις Μπόσεθ, επέζησε. Ως εκ τούτου τέθηκε το ζήτημα της διαδοχής στο θρόνο. Εάν και οι φυλές του Βορρά τον αναγνώρισαν ως ανώτατο άρχοντα για μικρό χρονικό διάστημα, τελικά αναγόρευσαν τον Δαβίδ ως μοναρχή τους.
56. Βασιλέων Α' 1: 28-35.
57. Βασιλέων Α' 4: 1-6.
58. Βασιλέων Α' 5: 1, 9: 19.
59. Βλ. DE VAUX, ό.π., σελ. 129.
60. Σαμουήλ Β' 20: 23-26.
61. Βασιλέων Α' 4: 1-6.
62. Βασιλέων Α' 4: 7-19.
63. Σαμουήλ Β' 20: 24, Βασιλέων Α' 5: 14.
64. Ησαΐας 31: 8, Θρήνοι 1.
65. Σαμουήλ Β' 12: 31. Βλ. επίσης Βασιλέων Α' 9: 20-21 όπου αναφέρεται ότι όσοι ασκούσαν καταναγκαστικά έργα την εποχή του Σολομώντος ήταν αιχμάλωτοι που προέρχονταν από τους Χιτιίτες, τους Περιζήτες, τους Χιίτες και τους Ιεβουσίτες.
66. Βασιλέων Α' 11: 28. Υπενθυμίζεται ότι η φυλή του Ιωσήφ είχε δημιουργηθεί από δύο μερικότερες φυλές, αυτή του Εφραΐμ και αυτή του Μανασσή.
67. Βλ. Βασιλείων Α' 5: 13-14: «Έκαμε δε ο βασιλεύς Σολομών ανδρολογία εκ παντός του Ισραήλ, και ήτο η ανδρολογία τριάκοντα χιλιάδες άνδρες. Και απέστειλεν αυτούς εις τον Λίβανον, δέκα χιλιάδες το μήνα κατά αλλαγήν, ένα ήσαν εν τω Λιβάνω και δύο μήνας εν τοις οίκοις αυτών». Παρόλο που το συγκεκριμένο εδάφιο έρχεται σε αντίθεση με τη διαπίστωση στο Βασιλέων Α' 9: 22 ότι: «Εκ των υιών του Ισραήλ ο Σολομών δεν έκαμε ουδένα δούλον, διότι ήσαν άνδρες πολεμισταί και θεράποντες αυτού και μεγιστάνες αυτού και ταξιαρχοι αυτού και άρχοντες των αμαξών αυτού και των ιππέων του», η αλήθεια είναι ότι οι Ισραηλίτες, σε αντίθεση με τους αλλοδαπούς, δεν είχαν ποτέ υποβιβαστεί στο καθεστώς των δούλων. Και αυτό διότι το Λευικό 25: 39 όριζε αυστηρά ότι οι χωρικοί Εβραίοι απαγορεύεται να υποβληθούν σε δουλεία.
68. Βασιλέων Α' 11: 26 κ.ε.
69. Βασιλέων Α' 12: 4-16.
70. Πρβλ. Νεεμίας 11: 3 όπου οι Ισραηλίτες αναφέρονται ως ξεχωριστή πληθυσμιακή ομάδα εγκατεστημένη στις πόλεις του Βασιλείου του Ιούδα.
71. Βασιλέων Α' 12: 18.

[Ο κ. Κων. Δ. Μαγκλιβέρας είναι Επίκουρος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Κυριότερα έργα του: «Exclusion from Participation in International Organisations», «The European Constitution and the Question of Membership», «Οι Διεθνείς Οργανισμοί του Ευρύτερου Ευρωπαϊκού Χώρου».]

Ρήξη Επικοινωνίας

Του JURGEN HABERBAS

ΩΣ ΕΝΑ ΒΑΘΜΟ, η τρομοκρατία των Παλαιστινίων παραμένει κάπως ως μια τρομοκρατία παλαιού τύπου. Εδώ πρόκειται για δολοφονίες. Ο σκοπός είναι να εκμηδενίσεις, με τρόπο τυφλό, εχθρούς, ακόμη και γυναίκες, και παιδιά. Είναι η ζωή κατά της ζωής. Είναι διαφορετική, υπό την άποψη αυτή, από την τρομοκρατία που εφαρμόζεται υπό μορφή παραστρατιωτική των ανταρτών, και που καθόρισε την μορφή πολυάριθμων απελευθερωτικών κινήματων στο δεύτερο μισό του 20ού αι. και που καθορίζει ακόμη σήμερα τον αγώνα, για παράδειγμα, για την ανεξαρτησία των Τσετσένων. Απέναντι σ' αυτά, η πλανητική τρομοκρατία που ολοκληρώθηκε με την απόπειρα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, φέρει τα αναρχικά χαρακτηριστικά μιας εξέγερσης ανίκανης διότι κατευθύνεται εναντίον ενός εχθρού που, – υπό την πραγματιστική ορολογία μιας δράσης που υπακούει σε έναν σκοπό, – είναι απολύτως αδύνατο να νικηθεί. Το μόνο πιθανό αποτέλεσμα είναι να δημιουργήσει στον πληθυσμό και στις κυβερνήσεις ένα αίσθημα κατάπληξης και ανησυχίας. Υπό τεχνική άποψη, η μεγάλη ευαισθησία των περίπλοκων για την καταστροφικότητα κοινωνιών μας παρέχει ιδεώδεις ευκαιρίες για μια ακριβή ρήξη των τρεχουσών δραστηριοτήτων, ικανών να παράγουν με τα χαμηλότερα έξοδα, ζημίες σημαντικές. Η πλανητική τρομοκρατία παρωθεί στα άκρα δύο όψεις: την απουσία σκοπών ρεαλιστικών και την ικανότητα να επωφεληθεί από τον ευπρόσβλητο περίπλοκων συστημάτων.

ΑΠΟ ΑΠΟΨΗ ΗΘΙΚΗ, μια πράξη τρομοκρατική, οποιαδήποτε και αν είναι τα κίνητρά της κι οποιαδήποτε η κατάσταση κατά την οποία πραγματοποιείται, δεν μπορεί με κανένα τρόπο να συγχωρηθεί. Τίποτε δεν επιτρέπει να ληφθούν υπ' όψη «σκοπιμότητες» που προβάλλονται ώστε να δικαιολογήσουν τον θάνατο και τον πόνο του άλλου (...) Η διαφορά ανάμεσα στην πολιτική τρομοκρατία και το

συνηθισμένο έγκλημα είναι εξαιρετικά σαφής όταν επισυμβαίνουν ορισμένες καθεστωτικές αλλαγές που οδηγούν τους χθεσινούς τρομοκράτες στην εξουσία και τους κάνουν αξιοσέβαστους εκπροσώπους της χώρας τους. Μια τέτοια πολιτική μεταμόρφωση δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή παρά για τους τρομοκράτες που, μ' έναν τρόπο γενικό, επιδιώκουν με ρεαλισμό κατανοητούς πολιτικούς σκοπούς και που οι εγκληματικές τους πράξεις οφείλονται στην αναγκαιότητα εξόδου από μια σαφή κατάσταση αδικίας και αποκτούν μια σχετική νομιμοποίηση. Ωστόσο, δεν μπορώ σήμερα να φανταστώ καμιά αιτιολογία που θα επέτρεπε μια μέρα το τερατώδες έγκλημα της 11ης Σεπτεμβρίου να γίνει μια πολιτική πράξη... (...) Το σπινάλ της βίας αρχίζει από ένα σπινάλ διαταραγμένης επικοινωνίας που διαμέσου του σπινάλ της ανεξέλεγκτης αμοιβαίας δυσπιστίας οδηγεί στην ρήξη της επικοινωνίας. Αν, λοιπόν, η βία αρχίζει από διαταραχές της επικοινωνίας, όταν ξεσπάσει, μπορεί να ξέρει κανείς τί χάθηκε τελειωτικά και τί διορθώνεται. (...). Θά 'πρεπε τουλάχιστον να αντισταθμιστούν οι πιο καταστροφικές συνέπειες –σκέφτομαι τον ξεπεσμό και την φτώχεια που βρίσκονται περιοχές και ολόκληρες ήπειροι– την αξία που προκαλεί ο δυναμισμός της οικονομικής ανάπτυξης. Ό,τι υπάρχει πίσω από αυτό, δεν είναι μόνο αυτό που σχετίζεται με τις πολιτισμικές διαφορές, την διάκριση, την ταπείνωση, τον ξεπεσμό. Πίσω από το θέμα της «σύγκρουσης των πολιτισμών» κρύβονται τα σαφή υλικά συμφέροντα της Δύσης.

[Ο Γύργκεν Χάμπερμπαस (1929) είναι Γερμανός φιλόσοφος. Ανήκει στη Σχολή της Φρανκφούρτης και στα έργα του αναλύει τις σχέσεις μεταξύ τεχνολογίας, εξουσίας κι επικοινωνίας. Κύρια έργα του «Η τεχνολογία και η επιστήμη ως ιδεολογία», «Θεωρία της επικοινωνιακής πράξης» κ.ά.

Το παραπάνω απόσπασμα είναι από κείμενό του στην «Ευθύνη», τ. 388, Απρίλιος 2004].

Από τη ζωή των Εβραίων της Καστοριάς

Δημοτικά Τραγούδια από τη ζωή της Ισραηλιτικής Κοινότητας Καστοριάς

Στο φύλλο της 8ης Φεβρουαρίου 1953 της εφημερίδας «Ορεστιάς» και με τίτλο «Ερωτες Αλλοθρήσκων» ο Γιάννης Μπακάλης δημοσίευσε το παρακάτω μελέτημα με βάση τα δημοτικά τραγούδια της περιοχής:

Στην Καστοριά επί πέντε αιώνες έζησαν οι Τούρκοι και επί πιο πολλούς οι Εβραίοι. Και οι πρώτοι και οι δεύτεροι είχαν τις συνοικίες των και αποτελούσαν χωριστές κοινωνικές ομάδες, όπως χωριστά είχαν τη συνοικία τους και οι Χριστιανοί, ανήκοντες όλοι εις τρία διαφορετικά θρησκευματα. Οι Χριστιανοί ήσαν οι πιο πολλοί, αποτελούντες τα 3/4 του πληθυσμού της Καστοριάς.

Το κοινωνικόν φαινόμενον της αγάπης, ο έρωσ, δεν κάμνει διακρίσεις διαφοράς κοινωνικής τάξεως και θρησκείας ακόμη ρίχνοντας τα φλογερά του βέλη από την φαρέτραν του με το αδιάκριτο τόξο του. Και είναι πολύ φυσικό και έγινε αλλού να αγαπηθούν δυό νέοι που τους χωρίζει η κοινωνική θέσις των και η θρησκεία ακόμη, έχομεν δε πολλά παραδείγματα που μια νέα ή ένας νέος πήρε το βάπτισμα του χριστιανού για να υπερπηδήση τον φραγμό αυτό και συνδέση τη ζωή του με το αλλοθρησκο ταίρι του.

Έρωτες μεταξύ αλλοθρήσκων εσημειώθησαν στην Καστοριά; Ποιός να μας το πει; Τα δημοτικά τραγούδια. Γιατί στην Καστοριά κάθε τί που θα γινόνταν, έσπευδεν η λαϊκή μούσα να το εξιστορήση και να το απαθανάτισει με τον στίχο της.

Ερευνώντας τα δημοτικά τραγούδια της Καστοριάς δεν βρίσκομεν επεισόδιον αγάπης μεταξύ χριστιανού και τούρκισσας ή τούρκου και χριστιανής. Γιατί δεν υπάρχει κανένα τραγούδι να λέγη για κάποια τέτοια ιστορία. Και είναι φυσικό να μη υπάρχει, γιατί οι Χριστιανοί Έλληνες με την υποδούλωσί τους στους Τούρκους έκριψαν μέσα στην ψυχή τους την αγάπη για την Ελλάδα και το φυλετικό μίσος κατά των Τούρκων, τόσο έντονο που και στη συνοικία την Τουρκική δεν επλησίαζαν και παράθυρα που να βλέπουν προς τα εκεί δεν άνοιξαν, που άλλως τε και οι Τούρκοι το είχαν επιβάλλει αυτό. Χωριστά από αυτό πρό-

σωπο Τούρκισσας δεν είδε Χριστιανό για να συγκινηθή από τα κάλλη της και την αγαπήση ούτε και μάτια που τα σκέπαζε πάντοτε ο φερετζές, γνωστό δε ότι η αγάπη «από τα μάτια πιάνεται» κατά τον λαϊκόν στίχον.

Φαίνεται όμως πως αν ο Έρωσ δεν έκαμε να χτυπήσουν καρδιές μεταξύ Χριστιανών και Τούρκων νέων, πλήγωσε τα στήθη κάποιας Εβραίας για ένα Χριστιανό και τέτοια επεισόδια ερωτικά βρίσκομε πολλά στα δημοτικά τραγούδια της Καστοριάς.

Από τα δημοτικά αυτά τραγούδια, που μας μεταδίδουν περιγραφικά τα παλαιά επεισόδια, φανερώνεται πως αν τα νειάτα δεν έλαβαν υπ' όψιν των τον θρησκευτικό φραγμό και έκαμαν δυό νέους, Χριστιανό με Εβραιοπούλα να αγαπηθούν, οι γονείς και οι άλλοι Εβραίοι ανεστατώθησαν από τα σκάνδαλα αυτά. Και να πως έγιναν:

Το ένα τραγούδι μας λέγει με τα λόγια του ερωτευμένου Χριστιανού:

*Ένα Σαββάτο βράδυ
μιά Κυριακή πρωί
βγήκα να σεργιανήσω
στ' Οβραϊκό το τσαρσί.
Βρίσκω μια Εβραιοπούλα
στην πόρτα λούζονταν,
με ασημένιο τάσι
έρριχνε το νερό,
με φιλντισένιο χτένι
χτένιζε τα μαλλιά.*

Το ότι η εβραιοπούλα λούζονταν στην πόρτα ρίχνοντας το νερό με ασημένιο τάσι και χτενίζοντας τα μαλλιά με φιλντισένιο χτένι, θέλει να παραστήση την από καλό σπίτι και ωραία εβραιοπούλα, που την αγαπήσεν ο Χριστιανός και κατακυριευμένος από τον τρανό έρωτά του της λέγει πως την θέλει για γυναίκα του, με προϋποθεσιν να γίνη πρώτα Χριστιανή. Γιατί ο ερωτευμένος νέος μάς το λέγει με το δημοτικό τραγούδι πώς της μίλησε και της είπε:

*Της λέγω καλημέρα εβροπούλα,
γίνεσαι Χριστιανή,
να λούζεσαι Σαββάτο το βράδυ,
ν' αλλάζης Κυριακή,
στην εκκλησιά να πάγης
σαν όλ' οι Χριστιανοί;*

Και η Εβραιοπούλα ακούει την πρότασι, δεν την αποκρούει, μα θέλει να ρωτήσει και τη μάνα της, να πάρη την άδειά της, την ευχή της και αφού κατά το τραγούδι είπε στον ρωμηό (Χριστιανό - Έλληνα) να περιμένη για να ρωτήσει τη μάνα της, μπήκε μέσα στο σπίτι και λέγει:

*Μάννα, ρωμηός με είδε,
ρωμηός μ' αγάπησε,
να λούζωμαι Σάββατο με είπε,
ν' αλλάζω Κυριακή,
στην εκκλησιά να πάω
σαν όλ' οι Χριστιανοί.*

Στο άκουσμα αυτό γίνεται έξω φρενών η μάνα της. Χριστιανόν να πάρη η κόρη της! Αδύνατον και να το φαντασθή και γυρίζει με θυμόν και οργήν και της λέγει:

*Κάλλια τουρκά να γίνης,
τουρκά να πατρευτής,
παρά ρωμηά να γίνης,
ρωμηό να παντρευτής.*

Από αυτό το δημοτικό τραγούδι βγαίνει η αντίδρασις και συντριπτική άρνησις των γονέων να πάρη η εβραιοπούλα κόρη των Χριστιανό ή να τον ερωτευθή ακόμη.

Από άλλο τραγούδι πληροφορούμεθα για γενικό ξεσκήωμα των εβραίων της Καστοριάς γιατί έπιασαν έναν Χριστιανό που τάχει ταιριασμένα με μια εβραιοπούλα. Ήταν ο Χριστόδουλος. Κάποιος:

*Χριστόδουλος αγάπησε
μια κόρη εβραιοπούλα.
τον αγαπάει, την αγαπά
και θέλει να την πάρη.
Χριστόδουλε κι αν μ' αγαπάς
κι' αν θέλεις να με πάρης
για σήκω κι' έλα μια βραδιά,
ένα Σαββάτο βράδυ,
πώχουν οι εβραίοι τη γιορτή,
πάνουν στο συναγωγή.
Χριστόδουλος αλάθεψε
και πήγε Πέμπτη βράδυ.*

Πέμπτη βράδυ. Όλοι οι Εβραίοι στα σπίτια τους. Κάποιος μυρίστηκε τον Χριστόδουλο και έβαλε τις φωνές. Συναγερμός. Όλοι οι γείτονες στο πόδι. Τι έγινε μας το λέγει το τραγούδι:

Ήταν γενικό το ξεσκήωμα των Εβραίων που πληροφορηθήκανε τον έρωτα της εβραιοπούλας, και μολονότι,

όπως μας λέγει το δημοτικό τραγούδι, η υπόθεσις έφθασε στα Δικαστήρια, όμως εκινήθη και έσωσε τον καλό της, τον Χριστιανό η εβραιοπούλα, που έτρεξε στον Κατή, που δίκαιζε την υπόθεσι και τον δωροδόκησε γενναία:

*«Εσύ σαι μπέης και κραιτής,
κραίνεις όλον τον κόσμο,
κρίνε και μένα τη οβρά,
την άνομη εβραία».*

Βγάνει φλωριά και του μετράει, φλωριά τον αραδιάζει.

Και ο δικαστής εξαγορασμένος από την ερωτευμένη με τον Χριστιανό εβραιοπούλα της λέγει:

«Πήγαινε κόρη, σπίτι σου κι εγώ θα σε τον στείλω».

Δεν μας λέγει όμως το τραγούδι ποιό ήταν τέλος του ειδυλλίου αυτού μεταξύ των αλλοθρήσκων. Δέχτηκεν αυτή η εβραιοπούλα «να λούζεται Σαββάτο το βράδυ, ν' αλλάζη Κυριακή, στην εκκλησιά να πάνη σαν όλ' οι Χριστιανοί»; Άγνωστον.

Γιάννης Μπακάλης

Το Γαϊτάνι¹

*Η Σόλτση και η Γιουδάαινα κι η τσιούπω² του Ισκάκη
στης πόρτας τον κατώφυλλο, στο Οβραϊκό το σοκάκι,
έστησαν τα προσκέφαλα με τον στητό τον στύλο,
που κρέμονται τριγύρω του γουδόχερα από ξύλο.
Μήνα παιχνίδι έστησαν τ' ακούραστα τα χέρια,
μήνα για γλεντοκόπημα παίζουν τα γουδοχέρια
και τις κλωστές τους πλέκουνε σε όμορφο γαϊτάνι;
Πόσες φορές παιδί μικρό τις έκαμα σεργιάνι!
Πλέκουν γαϊτάνια όμορφα, με κεντητά χρυσάφια,
που στου τσαρσιού³ τα μαγαζιά στολίζουνε τα ράφια,
και τακ και τικ ακούγονται όλα τα κοπανέλια
και το γαϊτάνι πλέκεται με τέχνη στην εντέλεια.*

Σημειώσεις:

- 1) Γαϊτάνι=Μεταξωτό κορδόνι που διακοσμούσε φορέματα.
- 2) Τσιούπω=Θυγατέρα (χαϊδευτικό).
- 3) Τσαρσί=Η κεντρική αγορά της Καστοριάς.

Γιάννης Μπακάλης,
εφημερίδα «Ορεστιάς»,
αριθμ. φύλλ. 381/16-5-1954

Εβραϊκά Γεννεσούδια στην προπολεμική Καστοριά

Του ΛΟΥΚΑ Χ. ΣΙΑΝΟΥ

Τα εβραϊκά γεννεσούδια παρουσιάζουν αρκετά λαογραφικά στοιχεία, που σχετίζονται με τα «πιστεύω» του λαού αυτού, τις προλήψεις του, καθώς και τις παραδόσεις που ανατρέχουν σε εποχές, που τις επισκιάζει μια θολή ατμόσφαιρα, δημιούργημα ενός χρόνου που κυριαρχεί ο μύθος κι η ιστορία. Οι Εβραίοι είχαν και έχουν σαν στόχο την πολυτεκνία, κι αυτό για ν' αναπληρώνουν τις «ζωές» που έχαναν στους διάφορους διωγμούς από τον πρώτο, εκείνο, της Αιγύπτου.

Έτσι η Εβραία γυναίκα γρήγορα γίνονταν μητέρα. Τέτοια ήταν και η ευχή όλων. Τυχόν αργοπορία στην αναγγελία της εγκυμοσύνης, εκλαμβάνονταν σαν ένα ατύχημα, που έπρεπε να το ξορκίσουν με χίλια - δυο εμπειρικά μέσα, όπως με φάρμακα δικά τους, με μαγείες, φυλαχτά κ.ά. Σ' όλη τη διάρκεια της εγκυμοσύνης τόσο οι γυναίκες όσο κι οι άλλοι συγγενείς και φίλοι κατέχονταν από μια αγωνία, αν θα γεννηθεί αγόρι ή κορίτσι. Για ένα κορίτσι πολύ λίγο λογάριαζαν, γιατί σκέπτονταν πως χρειαζόνταν μια μεγάλη προίκα, μια ολόκληρη περιουσία για την παντρεία του. Λογάριαζαν ακόμα τις φροντίδες για την ανατροφή της κοπέλας και για την εκλογή του γαμπρού.

Πως όμως θα ήξεραν εάν θα ήταν αγόρι ή κορίτσι; Για το σκοπό αυτόν είχαν δυο τρόπους: Έβαζαν στη φωτιά μια φούσκα από ψάρι. Αν αυτή έσκαγε με ένα δυνατό θόρυβο, θα γεννιόταν τότε αγόρι, ενώ αν πάθαινε ... αφλογιστία θα ήταν κορίτσι. Ακόμα η μέλλουσα μητέρα με ένα βελόνι τρυπούσε το μαντίλι, που έβαζε στο κεφάλι της και ακουμπώντας στο παράθυρο παρακοίταζε στο δρόμο. Αν το πρώτο πρόσωπο που θάβλεπε ήταν αρσενικού γένους, τότε περίμενε αγόρι, αν ήταν θηλυκό τότε θα γεννούσε κορίτσι. Επίσης η μακρουλή κοιλιά συνηγορούσε για αγόρι ενώ η πλατειά έδειχνε, όπως έλεγαν, μια «κρυάδα» δηλ. ένα κορίτσι.

Στο πλησίασμα του τοκετού η υποψήφια μητέρα πήγαινε στο νεκροταφείο και παρακαλούσε τους πεθαμένους να μεσολαβήσουν στο θεό, για να έχει ένα καλό τοκετό. Αν η μετακίνησή της ήταν επίπονη,

τότε μπορούσε να στείλει κάποιο πληρεξούσιο συγγενή της. Οι δύσκολοι τοκετοί διευκολύνονταν με κουδουνίσματα, που γίνονταν από ένα θρησκευτικό λειτούργο στο γειτονικό δωμάτιο.

Η γέννηση ενός αγοριού χαιρετιούνταν με εκδηλώσεις χαράς και ενθουσιασμού. Με την περιτομή του μωρού γίνονταν γιορτές και διασκεδάσεις. Από την παραμονή ένας ραβίνος πήγαινε να «αγιαστεί» το μέρος, διαβάζοντας διάφορα αποσπάσματα από ειδικό θρησκευτικό βιβλίο και απαγγέλοντας διάφορους ύμνους, που τους επαναλάμβανε το ακροατήριο. Μετά το διάβασμα μοίραζαν γλυκίσματα στους συγγενείς και φίλους. Όλη τη νύχτα το μωρό έπρεπε να μένει άγρυπνο, γιατί πίστευαν πως τα κακά πνεύματα, μπορούσαν να το αρπάξουν. Γι αυτό και συνέχιζαν τα τραγούδια ως το πρωί.

Σύμφωνα με μια παλιά συνήθεια η περιτομή γινόταν στην αυλή της συναγωγής. Ο νουνός καθόταν σε μια χαμηλή καρέκλα και μια άλλη στα δεξιά του προοριζόταν για τον προφήτη Ηλία, άορατο φιλοξενούμενο, που πάντοτε ήταν παρών σε τέτοιες τελετές και σκόρπιζε ευχές γόνιμες! Στην καρέκλα του προφήτη είχαν ένα προσευχητάρι και δίπλα ένα σταμνί με νερό, για να δροσίζουν το λάρυγγα του Γερο-Προφήτη. Όταν ο περιτομιστής έκαμνε τις προπαρασκευές, ένας κλητληνάφτης ανάγγελε την άφιξη του μωρού και της μητέρας, φωνάζοντας «η νύφη έρχεται».

Η κάπως αιματηρή αυτή ιεροτελεστία τελείωνε με ύμνους, με μουσική, με κέρασματα (γλυκίσματα - ζαχαρωτά και ρουβίθια) και με φιλοδωρήματα στους ζητιάνους και στα μικρά παιδιά, που παραβρίσκονταν στην τελετή. Το νεογέννητο αγόρι, μετά την περιτομή, έπαιρνε το όνομα που του έδινε ο νουνός του, ενώ οι καλεσμένοι έδιναν διάφορα δώρα στη μητέρα.

[Από τις Καστοριανές εικόνες, επανέκδοση Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καστοριάς, Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Καστοριάς «Αρμονία» 2006, σελ. 76-78].

* Το υλικό για την Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς είναι ευγενική συλλογή του κ. Γεωργίου Αλεξίου.

Ισπανο-εβραϊκή Μουσική

Του ΚΩΣΤΑ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗ

Το αυστριακό συγκρότημα «Ensemble Accentus» που έχει ιδρύσει ο Τόμας Βίμερ, αποτελείται από 13 τραγουδιστές και μουσικούς παλαιών οργάνων.

Οι δραστηριότητές του επικεντρώνονται στη μελέτη και παρουσίαση της πρώιμης ισπανικής μουσικής, χρησιμοποιώντας την τεχνική του αυτοσχεδιασμού. Το ρεπερτόριο του συγκροτήματος περιλαμβάνει μεταξύ των άλλων και Σεφαραδίτικες ρομάντζες, οι οποίες καλλωπίζονται κυρίως με αυτοσχεδιασμούς. *Sephard* λέγεται στα εβραϊκά η Ισπανία. Η Ιβηρική Χερσόνησος γνώρισε το μεγαλύτερο κύμα μεταναστεύσεων Εβραίων το 711 μ.Χ.

Όταν τα αραβικά στρατεύματα κυριεύσαν τη Νότια Ισπανία, μετανάστευσαν καταδιωκόμενοι 50.000 Εβραίοι από την Αφρική και την Ασία, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Ισπανία όπου και διέπρεψαν στο εμπόριο, τη γεωργία και τις Τέχνες.

Μετά τη Χριστιανική επανάκτηση της Ισπανίας, η ζωή των Εβραίων άλλαξε. Οι διωγμοί άρχισαν τον 14ο και 15ο αιώνα και κορυφώθηκαν με το βασιλικό διάταγμα της 31ης Μαρτίου 1492 που διέτασε την απέλαση των Εβραίων από την Ισπανία, εντός τριών μηνών.

Τριακόσιες χιλιάδες τότε Εβραίοι, το 5% του πληθυσμού της Ισπανίας, διεσκορπίστηκαν στην Πορτογαλία, Μαρόκο, Τυνησία, Ιταλία, Κάιρο, Βορειοδυτική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή. Αυτή την εποχή ήλθαν και στην Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη και σε ολόκληρον τον ελληνικό χώρο με την ανοχή των Οθωμανών, οι οποίοι τους παρείχαν πλήρη ασφάλεια. Όσο ποικίλη ήταν η ζωή των Εβραίων της διασποράς, άλλο τόσο ποικίλες ήσαν και οι ρίζες της μουσικής τους. Η μουσική των πρώτων μεταναστών στην Ισπανία, ανεμείχθη με την αραβική, τα ντόπια Ισπανικά χρώματα και τα μελωδικά σχήματα της Δυτικής Ευρώπης, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα μουσικό ιδίωμα το οποίο επηρέασε τόσο την κοσμική όσο και τη μουσική της Συναγωγής.

Η μουσική αυτή κατά τη δεύτερη εβραϊκή διασπορά, επηρεαζόμενη από τα μουσικά στοιχεία των τόπων της διαμονής των νέων μεταναστών, απέκτησε νέα χαρακτηριστικά.

Οι Σεφαραδίτικες π.χ. Ρομάντζες, που σκάρωναν και τραγουδούσαν οι Σεφαραδίτισσες, δηλαδή Ισπανοεβραίες γυναίκες, εξέφραζαν στα πλαίσια των Ιουδαϊκών τους εθίμων, πάθη, έρωτες, ζήλιες, αιμομι-

κτικές αγάπες κ.λπ. θέματα που σκανδάλιζαν και ξεσήκωναν τις τοπικές θρησκευτικές αρχές.

Ενδιαφέρουσες είναι οι μελωδικές εξελίξεις της εβραϊκής μουσικής, η οποία άρχισε να αποκτά σαφέστερα στοιχεία «τροπικότητας», τριημιτόνια, ισοκράτες κ.λπ. από τις αραβικές κυρίως επιδράσεις. Το *Gregghesco* ήταν τύπος τραγουδιού η γλώσσα του οποίου ήταν μείγμα ελληνικής και βενετσιάνικης διαλέκτου.

Ταυτότητα

Στο πολυεθνικό και πολυπολιτισμικό περιβάλλον της Βενετίας, υπάρχουν ήδη από τον Μεσαίωνα στη γλώσσα των μεταναστών, μορφές λαϊκού θεάτρου και μουσικές με τις οποίες προσπαθούσαν οι μειονότητες να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα στη μεγάλη εκείνη χοάνη λαών και πολιτισμών.

Στα τραγούδια της χορωδίας κυριαρχεί η πολυφωνική γραφή, τις γραμμές της οποίας χρησιμοποιεί αυτοσχεδιάζοντας το οργανικό σύνολο. Η δύσκαμπτη πολυφωνική γραφή δημιουργεί στα τραγούδια μίαν υφολογική ομοιομορφία. Όλα είναι αργά ή γρήγορα, δηλαδή νοσταλγικά ή χαρούμενα, διαθέσεις που διαμορφώνει τελικώς ο γρήγορος ή αργός ρυθμός της συνοδείας.

Τα μέλη του οργανικού συνόλου χρησιμοποιούν όργανα εποχής, δημιουργώντας με τα χρώματα των οργάνων και τον τρόπο του παιξίματος εκείνη τη χαρακτηριστική ατμόσφαιρα της παλιάς μουσικής στην οποία δεσπόζει η γαλήνη, η ισορροπία, η τάξη και η λογική, ό,τι δηλαδή λείπει από την εποχή μας.

[Από τον *Αδέσμευτο Τύπο*, 11.3.2004].

Τα ελληνόπουλα της νέας γενιάς για το Ολοκαύτωμα

*Οι Έλληνες Εβραίοι
και η σημασία της μνήμης του Ολοκαυτώματος*

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΗ

Με την ευκαιρία της Ημέρας Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ηρώων του Ολοκαυτώματος 2006, το υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων προκήρυξε Πανελλήνιο Μαθητικό Διαγωνισμό Έκθεσης ιδεών μεταξύ των Λυκείων της χώρας, με θέμα «Οι Έλληνες Εβραίοι και η σημασία της μνήμης του Ολοκαυτώματος». Το δ' βραβείο του Διαγωνισμού απονεμήθηκε στο μαθητή της Γ' τάξης του 1ου Ενιαίου Λυκείου Καβάλας Γεώργιο Ιωαννίδη, το κείμενο του οποίου ακολουθεί:

Είναι δύσκολο να αποδώσει κανείς την έννοια του Ολοκαυτώματος αλλά ακόμα πιο δύσκολη είναι η προσπάθεια εξήγησης του γιατί. Γιατί να χαθούν εκατομμύρια ζωές ανθρώπων κάθε ηλικίας, από σεβάσμιους γέροντες, μέχρι νήπια και βρέφη, ατυχή θύματα μιας κτηνωδίας, άνευ προηγουμένου, που θυσιάστηκαν στους βωμούς του αντισημιτισμού, του εθνικού ρατσισμού, της ιδέας περί Αρίας φυλής και του κοινωνικού δαρβινισμού; Γιατί να προσπαθήσουν οι έχοντες τη δύναμη και, τι ειρωνεία, τη γνώση, να αφανίσουν ένα από τα αρχαιότερα έθνη της υφυλίου; Γιατί, μετά το πέρας αυτής της θηριωδίας να υπάρχουν μικρά παιδιά που ορφάνεψαν και που οι αθώες τους ψυχές υπέστησαν τρομερά πλήγματα, και μάνες, που χάσαν τα παιδιά τους και μαζί με αυτά την ουσία της ύπαρξής τους, να ζουν με τις συνέπειες αυτής της φρικτής και απάνθρωπης ενέργειας που εκδηλώθηκε, δίχως αιτία, δίχως αφορμή, αργοσβήνοντας, εξαιτίας λανθασμένων πεποιθήσεων, με μια απορία, μα και απόγνωση συνάμα, ζωγραφισμένη στα μάτια; Γιατί το

Ολοκαύτωμα έγινε η αιτία να χαθεί το γέλιο από ένα ολόκληρο έθνος; Είναι πολλά και αναπάντητα τα γιατί που άφησε η μνήμη του Ολοκαυτώματος των Εβραίων κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και πριν την κήρυξή του, ενέργεια που ξεκίνησε με την εκλογή του Αδόλφου Χίτλερ του δικτάτορα της Γερμανίας και συνεχίστηκε με την Νύχτα των Κρυστάλλων και την έναρξη της βίαιας μεταγωγής των Εβραίων σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως, στρατόπεδα που έγιναν τόπος μαρτυρίου εκατομμυρίων Εβραίων. Μεταξύ αυτών και των Εβραίων της Ελλάδος.

Σύσσωμος ο Ελληνισμός, αντιτάχθηκε σε αυτή τη θηριωδία εις βάρος των Εβραίων και αυτό οφείλεται σε δύο κυρίως παράγοντες: πρώτον στην κατανόηση, από μέρους των Ελλήνων, της κατάφορης αδικίας που συνέβαινε εις βάρος των φίλων μα, πάνω από όλα, συνανθρώπων τους Εβραίων, και δεύτερον στις άριστες σχέσεις Ελλήνων και Εβραίων όπου είχαν αναπτυχθεί από αρχαιοτάτων χρόνων. Οι Εβραίοι ήκμαζαν στην Ελλάδα, συμβάλλοντας και αυτοί τα μέγιστα στην οικονομική και πνευματική άνθηση της χώρας, διατηρώντας παράλληλα αναλλοίωτη την εθνική τους ταυτότητα, μέσω της διατήρησης του θρησκευτικού τους φρονήματος, των ηθών και των εθίμων τους. Ιδιαίτερα αναπτυγμένη ήταν η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, όπου το 1940 αριθμούσε άνω των 50.000 ατόμων. Οι δε Εβραίοι έννοιωθαν την Ελλάδα σαν δεύτερη πατρίδα τους και αγωνίζονταν για αυτήν με υπέρμετρο ζήλο, όποτε ξένοι κατακτητές την απειλούσαν. Αξιοσημείωτη ήταν η συμβολή τους στους αγώνες του Έθνους κατά την διάρκεια του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και στον Αντιστασιακό Αγώνα, κατά τη διάρκεια της τριμερούς κατοχής της Ελλάδος.

Όμως οι κατοχικές, γερμανικές κυρίως δυνάμεις άρχισαν από την πρώτη στιγμή της επιβολής του ναζιστικού τους καθεστώτος, τις διώξεις εναντίον των Εβραίων της Ελλάδος με τραγικές, για αυτούς, συνέπειες. Πηγές αναφέρουν ότι το 86% περίπου των Εβραίων της Ελλάδος αφανίστηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας και της Πολωνίας, φανερώνοντας τοιούτοτρόπως, τη θηριωδία και την κτηνωδία της όλης κατάστασης και των ενεργειών των ναζιστών της Γερμανίας, υπό τις καθοδηγήσεις του δικτάτορά τους Αδόλφου Χίτλερ. Το ποσοστό αυτό όμως, ίσως να ήταν ακόμη μεγαλύτερο, και πιο φρικτό συνάμα, αν δεν ήταν ο ελληνικός λαός να προστατέψει τους Εβραίους, υπό την καθοδήγηση κληρικών και αξιωματικών. Ο μακαριότατος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ.κ. Δαμασκηνός, ο Διευθυντής της Αστυνομίας Αθηνών κ. Έβερτ και άλλοι, μητροπολίτες, κρατικοί υπάλληλοι, αλλά πάνω από όλους ο ίδιος ο λαός, οι απλοί άνθρωποι που μέσα στα μαύρα και πέτρινα χρόνια της Κατοχής θέτοντας σε κίνδυνο την ελευθερία και τη ζωή τους, έκρυβαν, φυγάδευαν, βοηθούσαν με κάθε τρόπο τους Εβραίους της Ελλάδος, δίνοντας και αυτοί με αυτή τους την πράξη τον οβολόν τους για τη σωτηρία των Εβραίων. Οι ενέργειες αυτές έγιναν αυτοβούλως, χωρίς προσωπικά οφέλη των διαπλεκομένων, αλλά με αγνά αισθήματα αγάπης και συμπόνιας προς έναν άδικα κυνηγημένο λαό. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι οι Έλληνες, γνωρίζουν επακριβώς την αίσθηση του να είσαι κυνηγημένος, να κινδυνεύεις και να αφανίζεσαι διότι διαφέρεις από τον εκάστοτε δυνατό. Για αυτήν, λοιπόν, την προσφορά τους, οι Έλληνες τιμήθηκαν από το κράτος του Ισραήλ, αλλά και οι Έλληνες τίμησαν τους Εβραίους μάρτυρες αυτής της γενοκτονίας, καθιερώνοντας την 27ην Ιανουαρίου Ημέρα Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ηρώων του Ολοκαυτώματος.

Όμως, ποιο το αποτέλεσμα; Ποιά η διδαχή των Ελλήνων αλλά και όλης της ανθρωπότητας, από αυτή την απερίγραπτη και εξευτελιστική για το είδος μας, ενέργεια; Τι απομυζήσαμε και τι δεν πρέπει να επαναληφθεί ποτέ; Ποιο το νόημα της Ημέρας Μνήμης του Ολοκαυτώματος;

Ελευθερία, Ισότης, Αδελφότης. Αυτό το σύνθημα της Γαλλικής Επανάστασης είναι που θα πρέπει να κατανοήσει η ανθρωπότητα. Πρέπει να θάψουμε μια για πάντα τα τύμπανα του πολέμου και να παραμερίσουμε τις φυλετικές, εθνικές, θρησκευτικές και κάθε είδους ουσιαστικά, ανύπαρκτες διαφο-

ρές μας διότι, όλοι μας είμαστε άνθρωποι. Και αυτή είναι η σημασία μνήμης του Ολοκαυτώματος. Όσο φρικτό, όσο απάνθρωπο, όσο ντροπιαστικό και αν είναι δεν πρέπει να λησμονηθεί. Πρέπει να μας επηρεάσει, να χαράξει μέσα μας ανεξίτηλα σημάδια, για έναν και μοναδικό λόγο: Για να μην συμβεί ποτέ ξανά. Όλοι οι άνθρωποι πρέπει να κατανοήσουν ότι η αδελφοσύνη είναι μια από τις σημαντικότερες έννοιες. Όλοι μας, ανεξαιρέτως χρώματος, θρησκείας, καταγωγής, πεποιθήσεων, επιλογών, είμαστε ίδιοι και παρόμοιοι του Ολοκαυτώματος ενέργειες, μόνο κακό και καταστροφή μα, πάνω από όλα, πόνο... προκαλούν. Αμέτρητοι είναι οι αγώνες των εθνών για ισότητα και αδελφοσύνη. Αμέτρητα τα θύματα των πεσόντων υπερασπιστών, των ιδεών περί ίσων ευκαιριών, ίσων δικαιωμάτων, κατάργησης ρατσισμού, προλήψεων. Δυστυχώς, όμως, πολλά περισσότερα είναι τα θύματα των αναλόγων του Ολοκαυτώματος ενεργειών. Το τραγελαφικό όμως είναι ότι όσο αναπτύσσεται και εξελίσσεται η τεχνολογία και η επιστήμη, τόσο πιο ορατός είναι ο κίνδυνος εμφάνισης τέτοιων φαινομένων και πιο εύκολος ο τρόπος εξόντωσης των πληθυσμών. Οι γερμανικές δυνάμεις άλλωστε χρησιμοποίησαν στο έπακρο την τεχνολογία και την επιστήμη. Όχι όμως για την καλύτερευση της ποιότητας ζωής ούτε για την καλύτερη διαβίωση των ανθρώπων. Αυτό θα ήταν αγαθοεργία για όλη την ανθρωπότητα. Τις χρησιμοποίησαν για να προπαγανδίσουν την υποτιθέμενη ανωτερότητά τους έναντι άλλων «κατώτερων» φυλών και για την γρηγορότερα, συστηματικότερη και αποτελεσματικότερη εξόντωση των αδυνάτων, έχοντας σαν κάλυψή τους, το δίκιο της πυγμής (αν μπορεί να χαρακτηριστεί δίκαιο).

Κλείνοντας αυτήν την έκθεση, θα ήθελα να επισημάνω το εξής: το Ολοκαύτωμα των Εβραίων στιγμάτισε την ανθρωπότητα. Όμως, ευτυχώς, η μνήμη του παραμένει ζωντανή και λέω ευτυχώς διότι εμείς, οι επόμενες γενεές, το μέλλον αυτού του μάταιου, όπως μας έχει κληροδοτηθεί, κόσμου, θα προσπαθήσουμε να κάνουμε το καλύτερο δυνατό, για την βελτίωσή του διδασκόμενοι από τα λάθη του παρελθόντος τα οποία, δυστυχώς, είναι πολλά. Και αυτό το μεγάλο λάθος που λέγεται Ολοκαύτωμα των Εβραίων, που το οργάνωσαν και δυστυχώς το έφεραν εις πέρας, σε μεγάλο βαθμό, άνθρωποι χωρίς περίσκεψη και δίχως αιδώ, αυτό το αποτρόπαιο εις βάρος της ανθρωπιάς μας έγκλημα, μας δίδαξε, και θα διδάσκει και τις επόμενες γενεές ες αεί, δίνοντας ένα και μόνο σύνθημα: ποτέ ξανά!

Από το ημερολόγιο του Αρχιμουσικού Victor Klemperer

18 Σεπτεμβρίου 1941.

Το «Εβραϊκό αστέρι», μαύρο σε κίτρινο ύφασμα, που πρέπει να φοριέται στο αριστερό στήθος, μεγάλο σαν παλάμη, μας διανεμήθηκε χθές έναντι 10 φένιγκ, για να το φοράμε από αύριο. Δεν μπορούμε πια να χρησιμοποιούμε το τραμ, μόνο το μπροστινό βαγόνι του τρένου.

Για την ώρα τουλάχιστον η Εύα θα αναλάβει όλες τις εξωτερικές δουλειές και τα ψώνια, εγώ θα ανασαίνω λίγο καθαρό αέρα μόνο στο καταφύγιο του σκοταδιού. Σήμερα είμαστε έξω μαζί στο φως της μέρας για τελευταία φορά. Πρώτα η αναζήτηση ενός τσιγάρου, και μετά στο τραμ (καθιστοί!) για το Loschwitz πάνω από την κρεμαστή γέφυρα κι από εκεί κατά μήκος της δεξιάς όχθης του ποταμού προς την πόλη μέχρι το Walsschlösschen.

Είκοσι ένα χρόνια τώρα δεν έχουμε ξανακάνει αυτό το δρομολόγιο. Ο Ελβας, πολύ φουσκωμένος, φαρδύς, ρέοντας ορμητικά και σιωπηλά, πολλή ομίχλη, οι κήποι του πάρκου πίσω από τους ψηλούς τοίχους φθινοπωρινοί, με πολλά λουλούδια και φύλλα που πέφτουν. Ένα πρώτο κάστανο έπεσε κι έσκασε στα πόδια μας. Λες και ήταν αυτή η τελευταία μας μέρα έξω, ένα τελευταίο κομματάκι ελευθερίας πριν από ένα μακροχρόνιο (πόσης διάρκειας άραγε;) εγκλεισμό. Η ίδια αίσθηση, καθώς τρώγαμε στο Löwenbräu στη Moritzstrasse.

Όταν κάποιος από τους ενοίκους της πολυκατοικίας μας επισκέπτεται κάποιον άλλον, χτυπάει το κουδούνι τρεις φορές. Αυτό έχει συμφωνηθεί, ώστε να μην τρομάξει κανείς. Ένα απλό κουδούνισμα θα μπορούσε να είναι η αστυνομία.

Η Ιστορία της Ισρα

Του ΧΑΪΜ ΑΛΧΑΝΑΘΗ

Το παρακάτω κείμενο δημοσιεύθηκε στην «Εβραϊκή Εστία» της 10ης Οκτωβρίου 1947 με την εξής εισαγωγή:

«Ο εν Λαρίσση ανταποκριτής της «Εβραϊκής Εστίας» και συνεργάτης μας κ. Χαΐμ Αλχανάτης λαβών αφορμήν από της εις το δωδέκατον φύλλον μας δημοσιευθείσαν είδησιν καθ' ην το Κεντρικόν Ισραηλιτικόν Συμβούλιον απηυθύνθη εις τον Αρχιραββίνον Ιερουσαλήμ κ. Μπενσιόν Ουζιέλ ζητούν οδηγίας διά την μεταφοράν εις Παλαιστίνην των οστών του εν Χίω ταφέντος μεγάλου ταλμουδιστού και συγγραφέως Ραββίνου Ιακώβ Μπεν Ασέρ, απέστειλεν ημίν σύντομον ιστορικήν επισκόπησιν της διαλυθείσης Ισραηλιτικής Κοινότητος Χίου».

(Από το Αρχείο Μωϋσή Κ. Κωνσταντίνη).

εν είναι γνωστή η ακριβής εποχή της εγκαταστάσεως Ισραηλιτών εν Χίω. Ο Fustel de Coulange εις την μονογραφίαν αυτού περί της νήσου Χίου αναφέρει ότι ο Βασιλεύς της Ιουδαίας Ηρώδης μεταβαίνων κατά το 12 π.Χ. έτος παρά τω Αγρίππα διά να ζητήσει προνόμια τινά υπέρ των ομοθρήσκων του έμεινε μερικές ημέρας εις Χίον και επεδαψίλευσε γενναίας ευεργεσίας και δωρεάς εις την νήσον. Εκ τούτου συμπεραίνει ότι υπήρχον Εβραίοι εις την Χίον κατά την εποχήν εκείνην. Ο αυτός συγγραφέυς αναφέρει ότι ο κτίτωρ της Νέας Μονής Κωνσταντίνος ο Μονομάχος (1045) ευρίσκων τον αριθμόν των «παροίκων», δηλαδή των ανθρώπων εκείνων, οι οποίοι ως δούλοι ειργάζοντο εις τους αγρούς της μονής, ανεπαρκείς, διέταξεν όπως προστεθώσιν εις την τάξιν των και εβραϊκαί τινες οικογένειαι ελεύθεραι έως τότε.

Ο Ραββίνος Βενιαμίν εκ Τουδέλης περιηγηθείς την νήσον κατά τον 12ον αιώνα (το 1147) εύρεν εν αυτή 400 Ιουδαίους.

Κατά την Γενατοκρατίαν επί Ιουστινιανών οι Εβραίοι

ηλιτικής Κοινότητας Χίου

της Χίου υπεχρεούντο να στολιζώσι την εκκλησίαν διά σημαίας η οποία είχε εις το μέσον Σταυρόν ερυθρόν του Αγίου Γεωργίου. Την σημαίαν ταύτην, υπεχρεούντο να κατασκευάσουν κατ' έτος οι Ιουδαίοι εξ ιδίας δαπάνης και να την εμπήγωσιν οι Χριστιανοί την παραμονήν των Χριστουγέννων. Ήσαν προσέτι υποχρεωμένοι να φορούν κίτρινον πύλον μέχρις ου εκυριεύθη η Χίος παρά των Τούρκων (1694) οπότε ηλευθερώθησαν της κατασχύνης ταύτης.

Οι Ιουστινιάνοι, ένεκα του θρησκευτικού μίσους το οποίον έτρεφεν ο λαός προς τους Εβραίους τους ημποδίζον να εξέρχωνται από τας οικίας των από της Μεγάλης Πέμπτης μέχρι της μετά το Πάσχα Δευτέρας διά να μη τους κακοποιήση ο λαός. Μετά δε τας επισήμους τελετάς της εκκλησίας οι άρχοντες εξήρχοντο εις την αγοράν την έμπροσθεν του παλατίου κειμένην όπου υπό τον ήχον των σαλπύγγων διήρχοντο έμπροσθεν αυτού και έκλεινον γόνυ ο ελληνικός κλήρος και οι Εβραίοι.

Κατά την Τουρκοκρατίαν (1695-1912) οι Εβραίοι της Χίου δεν υφίσταντο τοιαύτας ύβρεις και έξων μαζί με τους Τούρκους εις εσωτερικόν του Φρουρίου προστατευόμενοι από πάσαν επίθεσιν και εχθροπάθειαν. Μόνον κατά την επανάστασιν του 1821 μετά την καταστροφήν της Χίου εξηναγκάσθησαν υπό των τουρκικών αρχών να ρίψωσι τα πτώματα εις την θάλασσαν διά να καθαρίσουν την πόλιν.

Εν Χίω έζησαν αρκετοί Ραββίνοι εκ των οποίων σπουδαιότεροι ήσαν ο Ισαάκ Δανόν αποθανών το 5178 (1712), ο Νατάν Ελισά το 5528 (1767) κ.λπ.

Επίσης ο διάσημος Ραββίνος συγγραφεύς των «αρμπα Τουρίμ» Ιακώβ Μπεν Ασέρ Αρώχ, όστις έζησε κατά το 5100 της εβρ. χρονολογίας (1340) απέθανεν εν Χίω οπόθεν διήρχετο ίνα μεταβή εις Παλαιστίνην. Ο τάφος του κατέστη τόπος προσκυνήματος διά τους Εβραίους της Χίου και των περίξ Εβραϊκών Κοινοτήτων.

Οι Εβραίοι της Χίου εώρταζον την 8ην του μηνός Ιγιάρ ειδικήν εορτήν υπό το όνομα «Πουρίμ της Χίου», διότι εσώθησαν ποτέ εκ βεβαίου κινδύνου. Η αφετηρία της εορτής ταύτης δύναται να αποδοθή κατά τον ιστορικόν Αβραάμ Γαλάντη εις το γεγονός ότι κατά το έτος 1595 στόλος ισχυρός αποσταλείς υπό Φερδινάνδου του Α', μεγάλου Δούκος της Τοσκάνης υπό την αρχηγίαν του Βιργινίου Ουρσίνου κατέλαβε το φρούριον της Χίου. Αλλά τρικυμία σφοδρά υπεχρέωσε τον Ουρσίνον να απομακρυνθή εκ της παραλίας αφήσας εν τω φρουρίω 500 άνδρας τους οποίους κατέσφαξαν την επομένην οι Τούρκοι. Το γεγονός τούτο εθεωρήθη υπό των Εβραίων ως θαύμα διότι συνεπεία της τρικυμίας εσώθησαν εκ βεβαίου κινδύνου καθό κατοικούντες εντός του φρουρίου.

Η Χίος ερημώθη κατά το 1712 και 1865 υπό πανώλους εκ της οποίας απέθανον πολλοί Εβραίοι. Η μεγάλη πυρκαϊά του 1875, η οποία κατέστρεψε την αγοράν της Χίου, επέφερε μεγάλην ζημίαν και εις τους Εβραίους κατοίκους της. Επίσης, καταστροφήν υπέστησαν οι Εβραίοι της Χίου και εκ του σεισμού του 1881 ο οποίος εξηνάγκασε τους περισσότερους Εβραίους να μεταναστεύσουν. Ούτω ενώ το 1881 αριθμούσε 70 οικογένειας, το 1903 περιορίσθησαν εις 40 διά να ελαττωθούν βαθμηδόν μέχρι της παντελούς διαλύσεως της ιστορικής αυτής Κοινότητος, η οποία έλαβε χώραν κατά το 1933 διά της μεταβίβασεως και της περιουσίας της ως και των ιερών βιβλίων κ.λπ. εις την Ισραηλιτικήν Κοινότητα Αθηνών όπου εγκατεστάθησαν οι περισσότεροι Εβραίοι της Χίου μετά την απελευθέρωσιν της Νήσου.

Λάρισα, Σεπτέμβριος 1947

[Στο περιοδικό μας έχουν δημοσιευθεί άρθρα για την Ισραηλιτική Κοινότητα Χίου στα τεύχη 110/σελ. 23, 114/9, 134/11, 139/11, 142/32, 161/14 και 193/17].

Γράμματα στα «Χρονικά»

Αντίθετες ανθρώπινες συμπεριφορές κατά την Κατοχή

*Η κα Βασιλική Σαμαρά
- Αθήνα διηγείται δύο ιστο-
ρίες που έλαβαν χώρα κατά
τη Γερμανική Κατοχή:*

Ενα κυριακάτικο βράδυ επισκέφθηκα μαζί με μία φίλη μου έναν γνωστό της ηλικιωμένο άντρα. Ήξερα ότι ήταν Ισραηλίτης και ήλπιζα ότι θα είχε πολλά και ενδιαφέροντα πράγματα να μου διηγηθεί για το πέρασμά του από τη ζωή. Και δεν έπεσα έξω. Ήταν η τύχη ή το παιχνίδι της μοίρας;

Η αφήγησή του ήταν ένας χείμαρρος και ρουφούσα την κάθε σταγόνα του. Σε τούτη τη γραφή θα μείνω σε δύο μικρές ιστορίες που άκουα εκείνη τη βραδιά. Γεγονότα που εκτυλίχθηκαν κατά τον τελευταίο μεγάλο πόλεμο, όταν τα Ες-Ες μάζευαν τους Εβραίους πολίτες.

Η Εσθήρ, η πρωτότοκη κόρη της οικογένειας και αδελφή του συνομιλητή μου ήταν όμορφη κοπέλα.

Η ηλικία της ήταν τότε γύρω στα είκοσι, μιλούσε τρεις γλώσσες και ήταν μεγαλωμένη με σωστή παιδεία και αγωγή.

Οι Γερμανοί έφτασαν στην Ελλάδα. Φόβος και τρόμος κυριέψα τις καρδιές των Εβραίων. Απ' όπου περνούσαν τα όργανα του Χίτλερ σκορπούσαν τον όλεθρο, την καταστροφή

και τον αφανισμό της φυλής τους. Έπρεπε, λοιπόν για τη σωτηρία της και η οικογένεια της κοπέλας να αλλάξει τις καθημερινές συνήθειές της, το πρόγραμμά της. Τα αδέρφια πήγαν σε φιλικά σπίτια όπως και οι γονείς.

Στα βόρεια προάστεια της Αθήνας έμενε η φιλική οικογένεια που φιλοξένησε την Εσθήρ κατά τη δύσκολη εποχή του Ολοκαυτώματος των Εβραίων. Το ζευγάρι δεν είπε ούτε στα παιδιά του ότι η φιλοξενουμένη τους ήταν Εβραίοπούλα. Την παρουσίασαν σαν την κόρη παλιού στενού φίλου. Την αγκάλιασαν με στοργή και μοιραζόντουσαν μαζί της την τροφή που εξοικονομούσαν. Κάποιες φορές κατά τη διάρκεια της παραμονής της στο φιλικό τους σπίτι ο πατέρας της μπόρεσε και έστειλε στον «προστάτη» της κόρης του χρήματα σε χρυσές λίρες.

Και ο χρόνος περνούσε...

Όταν ξημέρωσε η μέρα που έφυγαν οι Γερμανοί από την Ελλάδα επέστρεψε η Εσθήρ στην οικογένειά της –που ως τότε είχε σκορπιστεί για να επιζήσει. Μέσα στις στιγμές της συγκίνησης και της χαράς που σώθηκαν και ξανάσμιξαν ήλθε και η χειρονομία του οικογενειακού φίλου προς τον πατέρα της κοπέλας που τη συνόδεψε μέχρι το σπίτι της. Έδωσε όσες λίρες είχε λάβει.

Δεν καταδέχτηκε να κρατήσει ούτε μία. Ό,τι έκαναν και αυτός και η γυναίκα του το έπραξαν από αγάπη

στο όνομα της φιλίας τους που είχαν οι δύο άντρες. Αγκάλιασαν την κόρη του φίλου τους στις δύσκολες στιγμές που περνούσε η φυλή τους σαν δικό τους παιδί. Ήξερε ότι θα απελευθερωνόταν η Ελλάδα. Ήταν σίγουρος.

Εγώ την προστάτευσα γιατί το ένοιωθα, ήταν μία από τις θέσεις του.

Πάντοτε υπάρχουν άνθρωποι με ευαίσθητη ψυχή που θα απλώνουν το χέρι της καρδιάς σ' αυτούς που θα το χρειάζονται.

Η Ραχήλ η δευτερότοκη κόρη, και αδελφή του συνομιλητή μου, εκείνης της Κυριακάτικης νύχτας ήταν ισάξιας ομορφιάς και μόρφωσης και καλλιέργειας με τη μεγαλύτερη αδελφή της.

Η κοπέλα κατέφυγε και αυτή σε φιλικό σπίτι του πατέρα της για να περάσει η απάνθρωπη εποχή της Γερμανικής Κατοχής.

Τούτη όμως η δεκαοχτάχρονη ύπαρξη πέρασε ένα διάστημα κάτω από σκληρή δοκιμασία. Η γυναίκα του οικοδεσπότη την μεταχειριζόταν με το χειρότερο τρόπο. Την ανάγκαζε και έκανε τις πιο βαρείες δουλειές του σπιτιού. Αμάθητη η Ραχήλ με βουρκωμένη την ψυχή από το κλάμα κατάπινε τον πόνο της και ονειρευόταν και ήλπιζε ότι κάποια ημέρα θα ερχόταν η λύτρωσή της. Όταν θα έφευγαν οι κατακτητές από την Ελλάδα και η μπότα τους δε θα σφύριζε στα αυτιά τους, αυτή θα

έτρεχε σαν το ελάφι στην αγκαλιά της οικογένειάς της.

Μια νύχτα είπε ο άντρας αγανακτισμένος στη γυναίκα του με όσα συνέβαιναν στο σπιτικό του:

– Ξέρεις ποιά είναι αυτή που εσύ την παιδεύεις; Τα λεφτά που έχουμε και την περιουσία που αποκτήσαμε όλα τα «χρωστάμε» στον πατέρα της. Αυτός μας έκανε εμπόρους, μας μεγάλωσε και έχουμε υποχρέωση να βοηθήσουμε τώρα την κόρη του.

Η γυναίκα του τα γνώριζε βέβαια όλα αυτά, αλλά η ψυχή της ήταν σκληρή σαν πέτρα. Το σκότωνε το κορίτσι στις δουλειές. Την έβλεπε σαν υπηρέτρια.

Και ήλθε η ημέρα που λυτρώθηκε, που η λαχτάρα να βρεθεί στη ζέστη της σπιτικής γαλήνης έγινε πραγματικότητα.

Πάντα υπάρχουν και άνθρωποι που δε θυμούνται με ευγνωμοσύνη εκείνους που τους στήριξαν, που είναι αχάριστοι προς όσους τους βοήθησαν σε κρίσιμες στιγμές τους και τους προσέφεραν συμπαράσταση και αγάπη.

Σαν τέλειωσε την αφήγησή του ο Ιάκωβος προσέθεσε και μια μικρή παράκληση - υπόδειξη: Όταν θα γράψεις αυτά που σου διηγήθηκα, θέλω να σημειώσεις ότι ευχαριστώ όλον τον κόσμο που μας στήριξε εμάς τους Εβραίους, όλους τους ανθρώπους που μας αγκάλιασαν στις δύσκολες εκείνες στιγμές μας οπουδήποτε της γης.

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens , Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 205, vol. 29

November – December 2006

✓ Manolis Gazis’ main article titled “**Caution! Fascism is contagious**” refers to incidents of Greek life in order to support his view that “in many European countries anti-Semitism is considered a criminal offense and every public anti-Semitic manifestation is sued. This is a controversial restriction, since in democracy freedom of expression should be respected, even if it is opposed to democracy itself. I do, however, mention it in order to prove that especially anti-Semitism –responsible for the most appalling ethnic cleansing in the history of mankind- is rightly considered as the source of fascism.”

✓ Professor Konstantinos Magliveras’ study on the subject of “**Ancient Israelite Law and the concept of State**” examines the development of the meaning of the State according to the study of Jewish law in the Biblical period. Particularly he attempts to describe the concept of the State as it developed during the years in which the Law of the Bible is divided.

✓ In his essay titled “**Communication Conflict**”, the German philosopher Jurgen Habermas notes that “from the moral point of view an act of terror, no matter what are its incentives and the circumstances under which it is carried out, may in no way be forgiven.”

✓ The **Jewish Community of Kastoria** (Central Macedonia) was very active before the World War II. Jews had been living in Kastoria for many centuries and were very well mingled with their Gentile fellow citizens. We publish local folk songs about love between young Christians and Jews; we also publish folklore data on the customs for the birth of Jewish babies.

✓ The Austrian music group «Ensembl Aaccentus», founded by Thomas Wimer, is consisted of 13 singers and musicians of old instruments. This group presents **Jewish Sephardic songs and music**.

✓ On the occasion of the Remembrance Day of Greek Jewish Martyrs and Heroes of the Holocaust 2006, the Ministry of Education and Religion proclaimed a **Pan-Hellenic Student Context of Composition** for High Schools throughout the country. The subject of the essay was “The Greek Jews and the importance of remembering the Holo-

caust”. In this issue we publish the forth prize of the context awarded to a student from a school in Kavala (Macedonia).

✓ We publish an article by Chaim Alchanatis on the **Jewish Community of Chios** (Aegean island), which existed in the years B.C. (It is mentioned that King Herod of Judea had visited Chios and had contacted the Jewish Community). The Jewish Community of Chios was dissolved in 1933.

✓ In her short story, Mrs. Vassiliki Samara refers to incidents that had taken place in Greek families which were protecting Jews during the **German Occupation in Greece**.

Front cover: The boy-scout group of Jews in Kastoria. The photo was taken after the parade for the liberation of the city, on 11 November 1936 and was published in the newspaper “Kastoria (issue 680, 1936). Standing in the middle in civil dress is the founder and leader of the group, Albertos Mevorah.

Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΪΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr

Internet site: <http://www.kis.gr>

Κωδικός εντύπου: 3502

Τα ευυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

EuroLine

SPOT JWT

...η μόνη απαραίτητη

Αποκτήστε σήμερα τη μοναδική πιστωτική κάρτα που υπερκαλύπτει κάθε σας ανάγκη προσφέροντάς σας: μετρητά έως €15.000 χωρίς έξοδα ανάληψης, υψηλά πιστωτικά όρια για αγορές, άτοκες δόσεις, και ελάχιστη καταβολή μόνο 2%.

EuroLine, έχει όλα όσα χρειάζονται... για να σας γίνει απαραίτητη!

 210-95 55 555